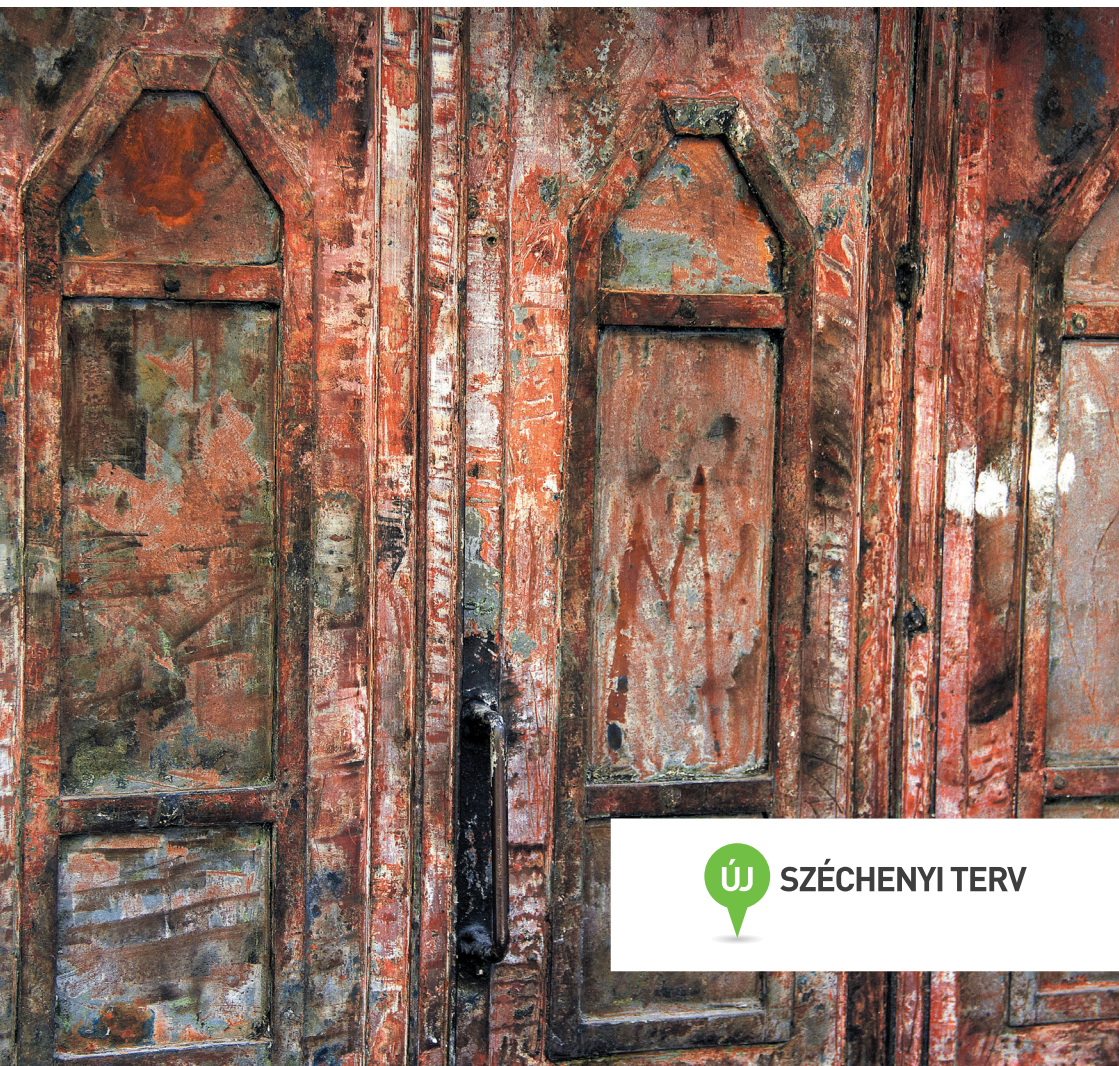

A szegénység és a társadalmi kirekesztés célzott vizsgálata a roma lakosság körében

SZÉCHENYI TERV

A SZEGÉNYSÉG ÉS A TÁRSADALMI KIREKESZTÉS CÉLZOTT VIZSGÁLATA A ROMA LAKOSSÁG KÖRÉBEN

Beszámoló a TÁMOP-5.4.1-12 „Szociális szolgáltatások modernizációja”
című projekt keretében megvalósult „A szegénység, társadalmi kirekesztés
és csoportszükségletek vizsgálatát támogató, országos célzott adatfelvétel
a roma lakosság körében” kutatás eredményeiről

Szerkesztette: Koltai Júlia

Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet,
TÁMOP-5.4.1-12/1-2012-0001 számú kiemelt projekt

2013.

A szegénység és a társadalmi kirekesztés célzott vizsgálata
a roma lakosság körében

Beszámoló a TÁMOP-5.4.1-12 „Szociális szolgáltatások modernizációja”
című projekt keretében megvalósult „A szegénység, társadalmi kirekesztés és
csoportszükségletek vizsgálatát támogató, országos célzott adatfelvétel a roma
lakosság körében” kutatás eredményeiről

Szerkesztő
Koltai Júlia

Szerző
GfK Hungária Kft.

Lektor
Nagy Andrea
Sümeghi Edit

Borítóterv
Ungár Nóra

Fotó
Kuznyecov-Kovács Vera

Kiadja a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet
TÁMOP-5.4.1-12/1-2012-0001 „Szociális szolgáltatások
modernizációja, központi és területi stratégiai tervezési kapacitások
megerősítése, szociálpolitikai döntések megalapozása” kiemelt projekt.

Szakmai vezető: Tőreki Brigitta

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap
társfinanszírozásával valósul meg.

Készült a Folprint Zöldnyomda Kft. nyomdaüzemében
Felelős vezető: Dr. Szabó Tímea

Tartalomjegyzék

1. A kutatásról	5
1.1 Módszertan	5
2. Életkörülmények	8
2.1 Lakásviszonyok	8
2.2 Táplálkozás	12
2.3 Egészségi állapot	16
3. Munka, képzettség, jövedelem	22
4. A cigányság rétegződése	30
5. Szociális ellátások	34
6. Szociális szükségletek: igények és hozzáférhetőség	38
7. A háztartásból elkerült gyermekek	43
8. A magyar cigányok diszkriminációs tapasztalatai	46
9. Összefoglalás	50
Felhasznált irodalom	52

1. A kutatásról

A magyarországi cigányság életviszonyaival kapcsolatban az elmúlt évtizedekben 3 nagymintás vizsgálat készült: 1971-ben, 1993-ban és 2003-ban. Jelen kutatási beszámoló az NCSSZI megbízásából 2013-ban készített 7 000 fős felmérés adatain alapul.

Az aktuális adatok kiértékelése során, ahol lehetett, elvégeztük az összehasonlítást a korábbi eredményekkel, azonban ennek néhány korlátja volt. Egyrészt az 1993-as eredmények semmilyen forrásból nem voltak megszerezhetőek. Másrészt az 1971-es és 2003-as vizsgálatok háztartási mintán készültek, azaz a kiválasztott háztartások valamennyi tagjával kapcsolatban részletes adatgyűjtés történt, ezzel szemben az aktuális vizsgálat személyi mintavételen alapult, tehát a háztartás egészével és a többi háztartástaggal kapcsolatban csak olyan szintű adatok felvételére került sor, amelyek a válaszadó számára megválaszolhatóak voltak.

1.1 Módszertan

A megkérdezettek kiválasztása úgynevezett többlépcsős csoportos mintavétellel történt: az ország egyes régióiban élő cigányok száma és a régiókon belüli településtípusok szerinti megoszlása alapján először mintavételi pontokat (településeket), a településeken belül véletlenutas módszerrel háztartásokat, majd az egyes háztartásokon belül a Kish-táblázat segítségével válaszadókat választottunk ki. Az alapsokaság definiálásánál azt az 1971 óta minden vizsgálatnál következetesen alkalmazott Kemény-elvet követtük, amely szerint cigány az, akit a nem cigány környezet annak tart (ennél fogva válaszadóként is az kerülhet be). A nem cigány környezetet gyakorlati megfontolásból a besorolásban kizsámú, olyan személy képviselte, aki az adott helyi lakosság egy-egy részéről teljes, vagy csaknem teljes áttekintéssel rendelkezett. Ezek az információforrások többnyire a helyi közösségben működő intézmények (közigazgatási, oktatási, egészségügyi intézmények, civil szervezetek stb.) munkatársai voltak. Az alapsokaság definíciójából következően a mintában olyan válaszadók is vannak, akik magukat nem tartják cigánynak.

A minta tervezésére 2013 elején került sor, amikor még nem voltak ismertek a 2011-es népszámlás cigányságra vonatkozó eredményei (ezek az adatfelvétel ideje alatt kerültek nyilvánosságra). Az új alapsokasági

adatok sok esetben jelentősen eltérnek a mintavétel tervezéséhez használt 2001-es népszámlálási és 2010-es kisebbségi önkormányzati választási adatoktól. Mivel az alapsokaságra ezzel együtt is csak településenkénti adatok állnak rendelkezésre (nincs például korcsoportonkénti vagy nemek szerinti megoszlás), a minta súlyozásához csak regionális és településnagyság szerinti megoszlásokat használtunk, azaz azokból a régiókból és településnagyságból választott válaszadónál, akik közül a 2011-es népszámlálás szerint többet kellett volna megkérdezni a ténylegesen megvalósultnál ahhoz, hogy az alapsokaság és a minta összetétele pontosan megegyezzek, felsúlyozásra, azoknál pedig, akik közül kevesebbet kellett volna megkérdezni, alulsúlyozásra került sor. A tanulmányban szereplő valamennyi adat ilyen módon súlyozott adatokból készült, de a súlyozás elhagyása esetén sem éri el a különbség - semelyik közölt eredmény esetében sem - az 1%-ot. Az adatfelvétellel 2013. április 27. és július 22. között került sor.

Mivel megbízható alapsokasági adatok nem álltak rendelkezésre (a 2011-es népszámlálás adatai szerint országosan összesen mintegy 315 ezren vallották magukat cigánynak, ami mértékadó becslések szerint a valós számnak talán a felét jelentheti), nem lehetett pontosan tervezni, hogy a kiválasztott mintavételi pontokon hány megkérdezésre nyílhat reálisan lehetőség, hány fő az adott településen élők száma, illetve hány háztartás képezheti a kiválasztás bázisát (mivel egy háztartásból csak egy válaszadó kerülhetett be a mintába, a háztartások száma volt az elméleti felső korlátja az egy mintavételi ponton elkészíthető megkérdezések számának). Ezen a problémán legtöbb esetben a helyi, terepismerettel rendelkező térképészek sem tudtak segíteni, legtöbbjüktől csak olyan hozzávetőleges becslések érkeztek, például „egy telepen körülbelül 60-80 háztartás”, vagy „keves, az is szórványban él”.

Emiatt nem tudtunk pontos és biztosan reálisan teljesíthető megkérdezési darabszámokat rendelni az egyes mintavételi pontokhoz, hanem minden rétegben egy-egy településhez azonos tervszámokat rendeltünk (például a cigányok által ritkán lakott kistelepülések mindegyikére 6-6 darab megkérdezést terveztünk, a sűrűn lakott városokra 65-65 darabot stb.). A fentiek következtében bizonyos településeken (elsősorban a cigányság által ritkán lakott kistelepüléseken, illetve a cigányok által sűrűn lakott elnéptelenedő zsákfalvakban) az derült ki, hogy sokszor nehezen, vagy egyáltalán nem lehetséges az ezekre a településekre tervezett megkérdezéseket elkészíteni (például a kérdezők jelezték, hogy Felsőpakonyban vagy Velencén egyetlen cigány család él – noha például az utóbbi településen a 2001-es népszámlálás szerint 26-an vallották magukat cigánynak).

Ezekben az esetekben - elsődleges megoldásként - a fennmaradó darabszámú kérdésnek ugyanabban a rétegben történő átcsoportosítását végeztük el (például Tiszaigaron a tervezett 20 megkérdezés helyett csak 16 készülhetett el – ami a 2011-es népszámlálás szerinti 51 cigány lakos mellett reális szám – a hiányzó megkérdezéseket más mintavételi pontokon, az ugyanebben a rétegben található Tiszaderzsén és Tiszaörsön végeztük el, az eredetileg is oda tervezettek felül).

Ha ez az út nem volt járható (mert például az azonos rétegbe tartozó többi mintavételi ponton ezzel az átcsoportosítással túlságosan nagy lett volna a kiválasztási arány), akkor az eredeti mintavételi pont közelében található, ugyanilyen tulajdonságú településeket választottunk a minta kiegészítésére (például Bakonytamásiban a tervezettnél 9 darabbal kevesebb megkérdezés tudott elkészülni, a maradékot Bakonyszentivánban kérdezték). Ezek az átcsoportosítások összesen 673 kérdőívet érintettek (a teljes minta kevesebb, mint 10%-át), és az eredetileg tervezett 203 mintavételi pont helyett végül összesen 245 településen folyt megkérdezés.

A terepmunka gördülékenységének biztosítása érdekében az előkészítő fázisban felvettük a kapcsolatot az Országos Roma Önkormányzattal, hogy az egyes mintavételi pontokon az ORÖ biztosítson olyan helyi lakosokat közreműködőként, akik a településen élve és a helyi cigányság körében tekintélyt élvezve képesek a felmérés melletti kiállásukkal, a kérdezőbiztos bemutatásával stb. a válaszadási hajlandóságot növelni. A tervezett mintegy 200 mintavételi pont közül az ORÖ 80-ra javasolt kísérőt. A terepmunka megkezdéséig ugyanakkor az ORÖ által megnevezett kísérők több településen nem értesültek az ORÖ-től sem a feladatról, sem annak részleteiről, így végül ténylegesen összesen 43 településen sikerült az együttműködést biztosítani. A kísérők segítségével összesen 794 megkérdezés készült.

Az összes kérdőív beérkezése után természetesen ellenőriztük, hogy van-e valamilyen szisztematikus eltérés a válaszok tartalmában annak függvényében, hogy a megkérdezésben közreműködött-e az ORÖ képviselője vagy sem. Az elemzés alapján azt állapíthatjuk meg, hogy mintha egy árnyalatnyival kedvezőbb helyzetről számoltak volna be azok, akikkel kísérő révén kerültek kapcsolatba a kérdezőbiztosok, mint azok, akikkel támogatás nélkül vették fel a kapcsolatot. Például míg az előbbi csoportból a válaszadók 25,3%-ának volt szakmunkás vagy magasabb képzettsége, a másik csoportban csak 21,6%-nak, az előbbi körben 72% lakásában volt vízöblítéses WC, utóbbiban csak 66%-nál. Ez a különbség ugyanakkor sok esetben egyáltalán nem jelentkezik (például mindkét csoportban csak 13-13% rendelkezik személygépkocsival), vagy elhanyagolható (például 29 illetve 31% esetében nem fordult elő egyszer sem, hogy nem

tudta volna befizetni közüzemi számláját). Mivel a fenti különbségek legfeljebb árnyalatnyiak (sohasem lépik túl a néhány százalékpontos mértéket), továbbá mivel az összes megkérdezés mintegy 10%-a készült kísérrővel, az összesített eredményeket bizonyosan nem torzítják szignifikáns mértékben.

2. Életkörülmények

2.1 Lakásviszonyok

A lakáskörülmények értékeléséhez kétféle összehasonlítást tartottunk érdemesnek elvégezni. Egyrészt a most alkalmazottal teljesen azonos módszerrel a GfK Hungária egy nagyobb lakossági vizsgálat keretein belül 2008-ban reprezentatív mintán elvégezte a magyar lakosságra vonatkozóan a háztartások lakásviszonyainak felmérését. Ezek az adatok közel 5 évvel korábbiak a mostaniaknál, azonban a hitelválság 2008-as kitörése óta Magyarországon mind az új lakásépítések, mind a jelentős lakásfelújítások száma a korábbiak töredékére esett vissza, nem tartjuk valószínűnek, hogy azóta érdemben változtak volna a magyarországi lakáskörülmények. Ezért a 2 adatsor úgy vethető össze egymással, mint a teljes magyar lakosságra, illetve a cigányságra ugyanabban az időpontban felvett adatok. Másrészt a legutolsó, 2003-as országos nagymintás cigánykutatás is tartalmazott lakhatásra vonatkozó kérdéseket, amelyek egy 10 éves idősoros összehasonlításra adnak lehetőséget.

E két összehasonlítás alapján sommásan azt a megállapítást tehetjük, hogy bár a cigányság lakáskörülményei rendkívüli mértékben javultak alig 10 év leforgása alatt, a mutatók mind mennyiségi, mind minőségi értelemben továbbra is komoly különbséget mutatnak az országos átlaghoz képest.

A mennyiségi fejlődést jelzi, hogy a legutóbbi cigányfelmérés eredményeihez képest, most sokkal tágasabb otthonokban laknak a cigány családok, mint korábban. Míg 2003-ban az összeírtak egyharmada lakott egyszobás lakásban, jelenleg csak minden ötödik háztartás. Ezzel párhuzamosan jelentékenyen növekedett a legalább kétszobás lakásban lakók aránya. Hasonlóképpen míg 2003-ban az otthonok korrigált átlagos alapterülete 58 négyzetméter volt, ez 2013-ra 66 négyzetméterre nőtt (mivel az átlagszámítás nagyon érzékeny a szélsőértékekre – például, alig néhány, sokszáz négyzetméteres palota még több ezer kis alapterületű lakás mellett is komoly mértékben fölfelé húzza, torzítja az átlagot –, itt és valamennyi következő számításnál, ahol az átlagokat használtuk valamilyen jelenség

jellemzésére, az egyszerű átlag helyett az úgynevezett Huber-féle korrigált átlagbecslést alkalmaztuk). A lakások alapterületének növekedése - a háztartások létszámának zsugorodásával együttesen - ahhoz vezetett, hogy a laksűrűség és az egy háztartástagra jutó alapterület is kedvezőbbé vált (utóbbi mutató 2003-ban 14 négyzetméter volt, míg 2013-ban 18 négyzetméterért mértünk).

	magyar lakosság 2008	cigányság 2003	cigányság 2013
lakáshasználat jogcíme			
tulajdonos	91%	68%	71%
bérlő	5%	26%	18%
egyéb	5%	6%	10%
lakás szobaszáma (Népszámlálás 2011)			
1	9%	33%	21%
2	37%	41%	46%
3	33%	21%	27%
4 vagy több	21%	5%	6%
átlagos alapterület	79,7 nm	57,6 nm	66,3 nm
egy lakóra jutó alapterület	28 nm	13,5 nm	18,3 nm
WC jellemzői			
vízöblítéses a lakásban	94%	51%	67%
vízöblítéses lakáson kívül	.	7%	2%
budi	.	41%	31%
a fűtés jellemzői			
távfűtés	16%	9%	3%
központi fűtés	35%	.	7%
konvektor	23%	.	10%
kályha	14%	.	75%
vegyes	11%	.	4%

1. táblázat: A lakhatás jellemzői

A fejlődés fenti jelzőszámai még akkor is impozánsak, ha tudjuk, hogy ezek az értékek is jelentősen rosszabbak a teljes magyar lakosságra jellemző adatoknál: a 2011-es népszámlálás eredményei szerint például, a teljes lakásállományból 9%-ot képviselnek az egyszobás otthonok (mint láttuk, a cigány háztartások 21%-a rendelkezett ilyenekkel), vagy a lakások 80 négyzetméteres átlagos alapterületével szemben a cigányok lakása átlagosan csak 66 négyzetméteres stb.

A lakások minőségi jellemzőit tekintve ugyanilyen ambivalens kép rajzolódik ki. A komfortosság ugrásszerűen javult (2003-ban a lakások feléhez tartozott csak a lakáson belül található vízöblítéses WC, addig jelenleg már ezek kétharmada rendelkezik ilyenekkel), ennek ellenére a cigányok

otthona továbbra is sokkal kevésbé komfortos, mint a többi magyarországi lakás. Ennek példája lehet, hogy a fenti 67%-kal szemben az összes magyarországi lakás 94%-ához tartozik lakáson belüli vízöblítéses WC, de ugyanilyen fontos jellemző, hogy míg a magyarországi lakásoknak csak a 14%-ában találunk helységenkénti szilárd tüzelésű kályhával biztosított, elavult fűtés megoldást, addig a cigányok lakásainak háromnegyedében találkozunk ilyennel.

Felmerülhet természetesen a kérdés, hogy hogyan következhetett be ilyen jelentős javulás a cigányság lakásviszonyaiban, miközben az életkörülmények más jellemzőiben (jövedelmekben, táplálkozásban, egészségben stb.) továbbra is igen-igen szegényes vagy éppen nyomorúságos viszonyok a jellemzőek. Az egyik magyarázat alighanem az általános magyarországi demográfiai és mobilitási viszonyokban kereshető. Ha összehasonlítjuk a cigány családok által lakott otthonok alapterületét és egy lakóra jutó alapterületét a települések cigány lakosságának aránya szerint, akkor azt az eredményt kapjuk, hogy minél nagyobb egy településen a cigányok aránya a lakosságon belül, annál nagyobb otthonokban élnek a helyi cigányok. (A cigányság lakosságon belüli arányának mérésére a 2011-es népszámlálás településenkénti adatait használtuk. Bár tudjuk, hogy ezek az eredmények nem tekinthetők érvényesnek – például azért, mert e szerint az egész ország cigány népessége csak 315 ezer fő –, más adatok híján kénytelenek voltunk erre hagyatkozni.)

	átlagos alapterület	egy háztartástagra jutó alapterület
cigányok által ritkán lakott települések (<3%)	56	16
közepesen sűrűn lakott települések (3% – 8%)	69	19
sűrűn lakott települések (8% fölött)	70	19

2. táblázat: Lakások területe (nm) a település jellemzői szerint

Ennek hátterében feltehetőleg az a folyamat áll, hogy az előregedő-elnép-telenedő országrészekben számos, viszonylag tágas és jó állapotban lévő ház ürül meg, amelyek igen nyomott áron kerülnek az ingatlanpiacra. A viszonylag mobil cigányság ezekre a településekre is hajlandó elköltözni, ha így kedvezőbb lakhatási körülményeket teremthet magának. Az általános demográfiai folyamatok miatt tehát a cigányság jelentős anyagi háttér nélkül is javítani tudja lakásviszonyait, hogyha hajlandó ezért olyan településekre költözni, amelyeken kedvező árú ingatlanokat találhat, de amelyek az egyéb életfeltételekben (munkalehetőség, közlekedési lehetőségek) kifejezetten kedvezőtlen lehetőségeket kínálnak. Megbízható népszámlálási statisztika híján nincs egyértelmű bizonyíték a kezünkben, de alighanem egy országon belüli intenzív cigánymigráció zajlik a szemünk

előtt: a kedvezőbb (az addiginál tágasabb, komfortosabb) lakások tömegével vonzhatnak egy-egy településre cigány családokat a környékről, így ezeken a településeken megnő a cigányság részaránya a lakosságon belül. Ez magyarázza tehát a cigányság lakosságon belüli aránya és a lakás nagysága közötti összefüggéseket. (A folyamatot erősítheti, hogy a cigányok növekvő jelenléte egy településen sokszor fokozza a nem cigányok elköltözési szándékát, ami újabb megürülő, viszonylag olcsón megszerezhető lakások piacra kerülését jelenti, ami még tovább növelheti a cigányság lakosságon belüli arányát az adott településen.)

A korábbiakban (az egy főre jutó lakóterület növekedése kapcsán) már érintőlegesen szórt ejtettünk a cigány háztartások összetételében zajló változásokról, de erre érdemes részletesen is kitérni. A háztartástagok számának alakulásáról az első, 1971-es Kemény István-féle felmérés óta rendelkezünk többé-kevésbé rendszeres időközönkénti kimutatásokkal. Az azóta eltelt időben a cigányságon belül is felgyorsult a régi nagycsaládi együttélési formák felbomlása, a nukleáris család modelljének (szülők és gyermekeik együttélése más családtagok nélkül) elterjedése.

Míg 1971-ben a cigányság 44%-a élt legalább 6 fős háztartásban, ez az arány 2003-ra 29%-ra csökkent, 2013-ban pedig már csak a minta 22%-a élt nagycsaládban (az arány négy évtized alatt lényegében megfeleződött). A változás dinamikája itt is impresszív. Ezúttal is érdemes azonban összehasonlításként jelezni, hogy a teljes magyar társadalomnak alig 5%-a élt a legutóbbi népszámlálás szerint ilyen nagylétszámú háztartásban, tehát a konklúzió helyesen az lehet, hogy a cigányságon belül folyamatosan veszít jelentőségéből a nagycsaládos együttélési forma, azonban napjainkban is a cigányság közel negyede ilyen mikroközösségben él.

háztartás összetétele	cigányság 1971	cigányság 2003	cigányság 2013	Népszámlálás 2011
1 fős	3	5	11	14
2 fős	10	11	16	25
3 fős	12	15	17	24
4 fős	17	20	18	22
5 fős	16	21	17	10
6 fős	14	13	10	3
7 fős	9	7	5	1
8 fős	7	3	3	1
9 fős	5	3	2	
10 vagy több fős	9	3	2	
összesen	100	100	100	100

3. táblázat: A háztartások összetétele az együtt lakók száma szerint (%)

2.2 Táplálkozás

A cigányság életkörülményeinek jellemzésére fontos mutatószámként szolgálhatnak a táplálkozást feltáró adatok is. Mivel a GfK Hungária közel két évtizede minden évben felméri a magyar társadalom étkezési szokásait, az ezekkel történő összevetés rávilágíthat arra, hogy miben tér el a cigányság táplálkozása a társadalom egészétől.

A 2012-es, az egész magyar társadalomra vonatkozó reprezentatív adataktól a cigányság táplálkozása 2 dimenzió mentén tér el lényegesen: egyrészt a drágább élelmiszerekből kevesebben, az olcsóbbakból többen fogyasztanak rendszeresen a cigányok. Másrészt az egészségesebb vagy korszerűbb élelmiszerek kevésbé elterjedtek, ezzel szemben a hagyományos és inkább egészségtelen élelmiszerek fogyasztása relatíve gyakoribb a cigányság körében.

	magyar lakosság 2012	cigányság 2013
hagyományos főtt leves	82	65
marhahús	3	2
sertéshús	33	23
szárnyas	55	43
hal, halkonzerv	6	5
szárazáru (szalámi, kolbász)	72	39
felvágott (párizsi, gépsonka)	78	60
tojás	70	46
tej	76	50
sajt, túró	63	17
tejföl	45	22
natúr joghurt	26	13
margarin	66	60
vajkrém, sajtkrém	42	23
tésztafélék	51	68
burgonya	75	71
rizs	46	36
fehér kenyér	76	86
barna kenyér	40	11
kifli, zsömlé	72	44
műzlik, gabonapelyhek	14	5
zöldség	78	48
gyümölcs	77	29
saláták	46	14
sütemények és torták	14	8
kekszek és rágcsálnivalók	23	19
csokoládé	29	20
kávé	79	80
tea	66	35
kakaó	31	14
szénsavmentes gyümölcslé	34	14
ízesített szénsavas üdítőitalok	32	30
energialtalok	10	4
szörp	19	26
ásványvíz	76	36

4. táblázat: Egyes táplálékokat rendszeresen (naponta vagy hetente többször) fogyasztók aránya [%]

Az első eltérésre jelenthet példát, hogy míg az ugyanazt a szükségletet kielégítő, de drágább gyümölcslevekből a teljes lakosság egyharmada tekinthető rendszeres fogyasztónak, a cigányoknak csak 14%-a engedheti meg magának ennek gyakori fogyasztását, azonban az olcsóbb szénsavas üdítőknél gyakorlatilag nincs különbség a két populáció fogyasztásában (a lakosságban 32%-os, a cigányságban 30%-os a fogyasztói arány). Ugyanígy, a relatíve drága sajtokból a magyar lakosság 63%-a fogyaszt rendszeresen, de a cigányságnak csak 17%-a, ugyanakkor a relatíve olcsó tésztafélék esetében éppen fordított a helyzet: a lakosság 51%-os arányával szemben a cigányság több mint kétharmada (68%-a) eszi ezt gyakorta.

A második lényeges különbséget az egészségtudatos kontra egészségtelen étkezésben mutatkozó eltérést illusztrálhatja például a saláták fogyasztása (a lakosság 46%-ával szemben a cigányságnál 14% eszi ezeket rendszeresen), vagy a barna kenyér szerepe az étkezésben (40% kontra 11%). Ellenpéldaként a rágcsálnivalók vagy a kávé fogyasztása áll: ezeknek a vásárlásában egyáltalán nincs különbség a két populáció között.

Összességében tehát az egyes élelmiszerek fogyasztásában megmutatózó különbségek relatíve szegényes, az egészségtudatosságot kevésbé értékesítő táplálkozásra utalnak a cigányság körében.

A felmérések során mintegy 40 élelmiszer fogyasztásának rendszerességét mértük, nyilvánvaló, hogy ezek között erős együttjárások figyelhetők meg az egyes termékcsoportokon belül (aki szívesen fogyaszt sajtot, az az esetek döntő részében tejfölt is gyakran eszik, ugyanígy aki rendszeresen fogyaszt süteményeket, az általában csokoládét is gyakran eszik stb.). Ezeket az összefüggéseket kihasználva elemeztük, hogy léteznek-e a magyar lakosságon belül tipikus táplálkozási mintázatok, más szóval vannak-e olyan kisebb-nagyobb csoportok a társadalomban, amelyek étkezési szokásaikat tekintve nagyjából homogénnek tekinthetők. A 2012-es lakossági mintán 5 ilyen típust tudtunk körülhatárolni, majd megvizsgáltuk, hogy ugyanezek a fogyasztói magatartások milyen arányban figyelhetők meg a cigányságon belül.

A táblázat értelmezéséhez fontos, hogy az összehasonlíthatóság érdekében egyforma táplálkozási szokásokkal jellemezhető csoportokat határoztunk be mindkét populációban, azonban ez nem feltétlenül jelent egyforma mennyiségű és minőségű fogyasztást. Például a társadalom szegényesen táplálkozó rétege hetente megközelítőleg 1.4 alkalommal engedheti meg magának a sajt fogyasztást, ugyanakkor a szegényesen táplálkozó cigányok csak 0.6 alkalommal. Ugyanígy míg egy mindenevő fogyasztó a teljes magyar lakosságban heti 1.9 alkalommal eszik tésztaféléket, addig a mindenevő cigányok heti 2.4 alkalommal.

típus	jellemző	magyar lakosság 2012	cigányság 2013
szegényes, deprivált	kenyér, kávé és szeszes italok kivételével mindenből kirívóan alacsony fogyasztás	25%	68%
rendszeretlenül étkezők	kiemelkedő fogyasztás gyorsan bekapható élelmiszerekből (pl. felvágott, kifli, rágcsalnivalók)	13%	11%
háztáji	sok zöldség, gyümölcs, tojás az étrenden	17%	5%
fogyókúrázó	szinte csak zöldséget, gyümölcsöt, müzlit, barnakenyeret és ásványvizet fogyaszt	14%	2%
hagyományos, mindenevő	válogatás nélkül az összes élelmiszert szívesen és gyakran fogyasztja	32%	14%

5. táblázat: Táplálkozási szokások elterjedtsége a magyar társadalomban és a cigányság körében

A táplálkozási szokásokkal kapcsolatos fenti elemzés megerősíti, hogy a cigányság étkezése erősen eltér a magyar társadalom egészétől annyiban, hogy rendkívül magas a szegényesen táplálkozók aránya (a teljes felnőtt cigány lakosság mintegy kétharmadára jellemző a nélkülözés az evésben), másrészt pedig szinte mérhetetlenül alacsony az egészségtudatos táplálkozást folytatók aránya (alig 2%). Ugyanakkor a típusok elemzése fényt derít arra, hogy a társadalom egészével szemben a cigányságban nagyon korlátozott azoknak a háztartásoknak a részaránya, amelyek táplálkozásukat saját termelésű élelmiszer előállításával teszik gazdagabbá vagy változatosabbá: a lakossági mintán mért 17%-kal szemben csak 5%.

Alighanem az olcsóbb élelmiszerek keresése az oka annak is, hogy gyakorlatilag elhanyagolható a különbség a teljes lakosság és a cigányság zsiradékhasználati szokásai között: ugyan a cigányok közül árnyalatnyival kevesebben használnak olajat a sütéshez-főzéshez, mint a lakosság egészén belül (az Európai Lakossági Egészségfelmérés 2009-es hulláma adatai alapján), a különbség azonban nem jelentős, 10%-on belül marad.

	magyar lakosság 2009	cigányság 2013
olaj	60	51
zsír vagy szalonna	6	11
olaj és zsír vegyesen	32	37
egyéb	2	1

6. táblázat: A főzéshez használt zsiradék fajtájának elterjedtsége a magyar társadalomban és a cigányság körében (%)

Jóllehet a cigányságnak csak csekély része egészíti ki táplálkozását háztáji gazdaságban termelt élelmiszerekkel, ennek oka nem a háztáji termelés teljes hiánya, hanem a szükségletekhez képest alacsony mennyisége:

a felmért háztartásoknak mintegy 8%-a tudott legalább egy terményből (például burgonyából vagy paradicsomból) a szükségletet fedező mennyiséget előállítani, és 5% termelt magának legalább 3 féle terményből eleget. A számottevő mennyiséget előállító háztartások fenti arányában nem történt változás az elmúlt 10 évben, ugyanakkor szembetűnő, hogy a 2003-as vizsgálat óta jelentősen növekedett a valamilyen növénytermelést folytatók aránya: míg korábban a háztartásoknak mintegy 20%-a foglalkozott valamilyen haszonnövény megtermelésével a ház körül, az idei adatok szerint már mintegy harmada. Ez jelentősen meghaladja a társadalom egészére jellemző arányt is: ugyan 2008-ból rendelkezünk a legutolsó adatokkal (GfK Hungária – fogyasztó szegmentáció), és a mérés módszere miatt az eredmények nem teljesen feleltethetők meg egymásnak (a lakossági mintán végzett felmérés esetében azt kérdezték, hogy rendelkezik-e a háztartás gazdálkodásra alkalmas földdel úgy, hogy dolgoznak is rajta), a magyar lakosság 20%-ával szemben a cigányság mintegy egyharmada termel haszonnövényt (de mint láttuk, a termelés alacsony volumene miatt szinte kizárólag saját fogyasztásra, és a legtöbb esetben még a háztartás szükségletét sem fedező mennyiségben).

	cigányság 1971	cigányság 2003	cigányság 2013
sertést tart	28	15	8
marhát tart	2	1	1
csirkét tart	18	13	13
kacsát tart		6	4
burgonyát termel	.	22	30
hagymát termel	.	22	31
babot termel	.	20	28
paradicsomot termel	.	20	30
paprikát termel	.	20	29

7. táblázat: Háztáji termelést folytató háztartások aránya [%]

A háztáji növénytermelés gyakoribbá válásával szemben folyamatosnak tűnik az állattartás visszaszorulása. Míg Kemény István 1971-es vizsgálata szerint akkoriban minden negyedik cigány háztartásban volt sertés, az ezredfordulón már csak 15%-uk foglalkozott hizlalással, legújabbán pedig már a 10%-ot sem érte el az arányuk. Kevésbé látványos mértékű a zsugorodás, de minden más haszonállat is egyre ritkábban hallható az udvarokban. Hozzá kell tenni ugyanakkor, hogy az állattartás háttérbe szorítása az egész magyar társadalomra jellemző. A korábban már hivatkozott 2008-as lakossági felmérés adatai szerint akkoriban a magyar háztartások 21%-a tartott valamilyen haszonállatot, míg a 2013-as cigányvizsgálat

azonos kérdéssel mért adata 18%, tehát gyakorlatilag azonos szinten van a lakosság és a cigányság állattartási hajlandósága.

2.3 Egészségi állapot

Mivel az egészségi állapot alapvetően olyan jelenség, amelyet alapos orvosi vizsgálattal igen, kérdőíves felméréssel ugyanakkor érvényesen nem lehet megragadni, az egészséggel kapcsolatos elemzéseket szükségképpen a cigányság egészségügyi ellátottságára vonatkozó mutatókra kell korlátoznunk. Ezek alapján a cigányság ellátottsága alapvetően nem marad el a magyar lakosságtól.

	magyar lakosság 2009	cigányság 2013
egészségi állapot önértékelése		
nagyon jó	16%	16%
jó	37%	38%
kielégítő	32%	26%
rossz	12%	16%
nagyon rossz	4%	5%
kórházi kezelés elmulasztása 1 éven belül	4%	10%
háziorvosi vizitek száma egy éven belül		
egyszer sem	25%	22%
egyszer	18%	14%
kétszer	11%	15%
három-négy alkalommal	14%	12%
öt-hat alkalommal	9%	10%
hét-tizenkét alkalommal	19%	19%
több, mint 12-szer	4%	8%
háziorvosi vizitek száma egy éven belül (átlag)	2,6	3
nőgyógyászati szűrés (25-65 éves nők)		
1 éven belül	38%	33%
1-2 éve	21%	18%
2-3 éve	9%	13%
régebben vagy soha	32%	37%
orvos által előírt gyógyszert szed	54%	37%

8. táblázat: Egészségügyi ellátottság a magyar lakosság és a cigányság körében

Magyarországon utoljára 2009-ben készült nagymintás (több mint 50 000 főre kiterjedő) lakossági felmérés a népesség egészségügyi ellátottságával kapcsolatban, így a cigányságra vonatkozó adatokat ezen felmérés eredményeivel vetettük össze. A cigányságban az egészségügyi

állapot önértékelése, a háziorvossal történt találkozások száma, a szűrővizsgálatok megtörténte lényegében ugyanolyan szintet ér el, mint a magyar lakosság egészében. A különbségek nem haladják meg az elhanyagolható vagy árnyalatnyi eltérés nagyságrendjét. Így például míg a magyar lakosság 16%-a tartja a saját egészségi állapotát rossznak vagy nagyon rossznak, a cigányság körében az ilyen választ adók aránya 21%-ot ért el. Ugyanígy míg a lakosság negyede válaszolta azt, hogy egy éven belül egyszer sem találkozott a háziorvosával, addig a cigányság körében ugyanez a mutató 22%-ot ért el.

Az első pillantásra azonos eredmények mögött azonban rendkívül komoly eltérések állnak, ha figyelembe vesszük a két populáció erősen eltérő összetételét. Míg az idősebb magyar lakosoknak már mintegy ötöde 65 év feletti idős ember, a cigányságon belül igen kevesen érnek meg magasabb életkort. A felmért háztartások összes tagjának alig 2%-a tartozik a 65 év feletti korosztályba. Ezzel szemben a csökkenő születésszámok miatt a magyar társadalom egyre kisebb része tartozik a 30 év alatti, fiatal korosztályba (a 2011-es népszámlálás adatai szerint a lakosság 33%-a), miközben a mintába bekerült háztartások tagjainak 60%-a fiatalabb 30 évesnél.

A fenti óriási korösszetételbeli különbség nyilvánvalóan befolyásolja az egészséggel kapcsolatos összes eredmény alakulását. Ha például a cigányság és a magyar lakosság egészségi állapotának önértékelését korosztályonként hasonlítjuk össze, akkor minden csoportban sokkal rosszabb eredményeket találunk a cigányság tagjai körében (a 18-29 éves korosztályban a teljes lakosság 1%-a, a cigányságnak viszont már 4%-a tartotta rossznak vagy nagyon rossznak a saját egészségét, a 30-44 évesek körében a megfelelő arányszámok 5 illetve 13%, a 65 év felettiéknél pedig 35%-kal szemben 63%). Ha a cigányság korösszetétele azonos lenne a lakoskéval, akkor a rossz egészségi állapotot jelző fenti 22%-os érték sztenderdizálva 32%-ot mutatna, ami jelentős különbség a társadalom egészére jellemző 16%-os értékhez képest.

Ugyanezt a korösszetétel szerinti sztenderdizálást elvégezve (kiszámítva, hogy milyen eredmények lennének várhatóak abban az esetben, ha a teljes magyar lakosság és a cigányság életkor szerinti összetétele azonos lenne), a cigányság egészségügyi ellátottsági adatai kifejezetten kedvezőek: míg a teljes lakoságon belül a 18 és 29 év közötti fiataloknak 36%-a egyszer sem kereste fel háziorvosát a felmérést megelőző egy éven belül, a cigányok körében ugyanez az adat csak 29%. Ez az erősebb egészségügyi igénybevétel minden korosztályra igaz, amit jól szemléltethet, hogy a Huber-féle középérték az éven belüli háziorvosi találkozásokra vonatkozóan például a 35-44 éves korosztályban a lakosság egészére nézve 2,5 (tehát átlagosan két és félszer találkoztak az adott korcsoport tagjai egy év leforgása alatt a

házi orvosukkal), a cigányságon belül viszont 5,2. Ugyanígy az 54-64 éves korcsoportban a két megfelelő adat 5,5 és 7,7 találkozás.

Sokváltozós elemzéssel vizsgálva a házi orvosnál tett látogatások gyakoriságát befolyásoló tényezőket (vagyis amikor az egyes tényezők hatását nem külön-külön, hanem egyszerre elemezzük) azt az eredményt kapjuk, hogy miként a teljes lakosságnál, úgy a cigányságnál is a férfiak ritkábban keresik fel házi orvosukat, mint a nők (közismert társadalmi jelenség, hogy a férfiak kevesebbet törődnek egészségükkel, esetleg úgy vélekednek, hogy egy-egy apró-cseprő betegség vagy fájdalom miatt egy férfi ne szaladjon rögtön orvoshoz), az idősebbek többet járnak orvoshoz, mint a fiatalabbak, a magukat kevésbé egészségesnek érzők többször, mint az egészségesek stb. A fenti összefüggések valóban közismertek, ezeknél azonban fontosabb, hogy mindkét populációban az aktívak ritkábban járnak orvoshoz, mint az inaktívak (akár a munkahely féltése miatt, akár mert munka mellett nem érnek rá az orvosnál kivárni a sokszor hosszú várakozási időt), továbbá a kisebb települések lakói gyakrabban keresik fel házi orvosukat (talán mert a kisebb településeken kisebbek a házi orvosi körzetek is, így kevesebbet kell várakozni és az orvos-beteg kapcsolat is szorosabb). Hangsúlyozzuk, hogy ezek az összefüggések sokváltozós elemzésből származnak, tehát nem lehet arról szó, hogy azért kapunk kisebb látogatási gyakoriságot a dolgozóknál, mint az inaktívaknál, mert utóbbiak idősebbek, ezért gyakrabban keresik fel házi orvosukat. Ez az összefüggés a korösszetétel hatásának kiküszöbölésével is érvényes. Mivel a cigányságban a lakosság egészénél jóval kisebb az aktívak aránya, továbbá a cigányok jelentős része jellemzően kistelepüléseken lakik, valóban azt a végeredményt kapjuk, hogy az eltérő korösszetétel és egészségi állapot figyelembe vétele mellett is a cigányok házi orvosi ellátása (pusztán a látogatások éves számában mérve a színvonalat) nem rosszabb a társadalom egészénél. (Ugyanezt a következtetést erősíti meg egyébként az is, ha az érintett 25-65 év közötti női korosztály nőgyógyászati szűrővizsgálaton történő részvételének rendszerességét elemezzük: e szerint a mutató szerint sem rosszabbak az ellátási adatok a cigányság körében, mint ami a teljes lakosságra jellemző). Más szóval a cigányság hozzáférése az orvosi ellátáshoz nem rosszabb az országra jellemző adatoknál, semmiképpen sem lehet tehát arról beszélni, hogy a cigányság kiszorulna az orvosi rendelőkbe, vagy esetleg valamilyen rossz tapasztalatból kiindulva (például korábban méltatlanul bántak vele az orvosnál vagy nem kapott meg valamilyen ellátást) önmagát korlátozná az orvoshoz fordulásban.

A fentiekkel szemben rosszabb eredményekkel találkozunk 2 mutató mentén: a kórházi ellátásra szorulókat, de arról lemondókat, és a gyógyszereszedők arányában. Míg a magyar lakosság 4%-ánál fordult az elő, hogy egy

éven belül kórházba kellett volna mennie, de erre nem került sor, a cigányságnál 10% esetében. Ugyanígy, míg a teljes lakosság 54%-a szed valamilyen gyógyszert orvosi javaslatra, a cigányságnak csak 37%-a. Utóbbi jelenség okaként feltételezhetnénk, hogy mivel a cigányság korösszetétele olyan, hogy túlsúlyban vannak a kevesebb gyógyszer szedésére kényszerülő fiatalabb nemzedékek, az életkori sajátosságokból természetesen következik az alacsonyabb gyógyszerelési arány. Azt is gondolhatnánk, hogy a cigányok általában keveset törődnek az egészségükkel, ezért nem szednek gyógyszert sem. A második hipotézis egyértelműen megdőlt, hiszen láttuk, hogy a cigányság orvoshoz járási szokásai egyáltalán nem rosszabbak a társadalom egészénél, az első feltevést pedig az cáfolja, hogy korosztályonként összehasonlítást végezve is rendre alacsonyabb gyógyszerelési arányokat kapunk a cigányságra, mint a lakosság egészére vonatkozóan (a 18-29 éves korosztályban a lakosság 28%-a szedett gyógyszert a felmérést megelőző 2 hétben, a cigányoknak viszont csak 16%-a, ugyanígy az 55-64 évesek körében a vonatkozó arányok 74 illetve 68%).

A jelenség okait a sokváltozós elemzés tisztázta, melynek eredményei szerint az egészségi állapot és az életkor, mint a két legfontosabb meghatározó tényező után a háztartás anyagi helyzete befolyásolja legerősebben a gyógyszereszedést, mégpedig úgy, hogy *ceteris paribus* a jobb anyagi helyzetben lévők nagyobb valószínűséggel szedtek valamilyen orvosságot, mint az anyagilag szűkölködők. Más szóval a cigányság alacsony gyógyszerhasználati rendszeressége mögött az is meghúzódik, hogy sokan nem engedhetik meg maguknak az orvos által előírt orvosság kiváltását (természetesen ahol gondot jelent az élelemre való összeg előteremtése, ott a gyógyszer luxuskiadásnak számít). Ugyanezt a következtetésünket erősíti meg a kórházi kezelést elmulasztók közelebbi vizsgálata is. Míg az ELEF 2009-es eredményei szerint a lakosság kórházba nem menő 4%-a leggyakrabban időhiány miatt nem feküdt be, és nagyon kevesen (a kimaradók 8%-a) hivatkoztak anyagi gondokra (nem tudná vállalni a kezeléssel együtt járó költségeket vagy jövedelem kiesést), addig a cigányságnak ugyanebben a csoportjában 35% hivatkozott anyagi nehézségekre, ami így a kezelés elmulasztásának legfontosabb oka. Ha a rossz anyagi háttér csak ugyanolyan arányban fordulna elő a cigányok körében mint a teljes lakosságban, akkor a fenti 10%-os kórházból kimaradó csoport nagysága csak 7% lenne, tehát nem sokkal nagyobb, mint a teljes lakosság megfelelő 4%-a.

Az egészségügyi ellátással kapcsolatos összkép tehát kettős: a cigányság hozzájut minden olyan ellátáshoz, amely nem kerül neki pénzbe. A házi-orvosi ellátása például megfelelő szintű, de mihelyst olyan szolgáltatásról

van szó, amelyért fizetni kell (gyógyszer, kórházi kezelés), önmagában ez a körülmény megfelel az igénybe vevők arányát.

Az egészségi állapothoz szorosan kapcsolódik a szenvedélybetegségek témája. Az egész magyar társadalomra jellemző, hogy a vezető halálokok közé tartoznak a dohányzással és az iszákossággal összefüggő betegségek. Ebből a szempontból a cigányság helyzete kettős: a dohányzás sokkal elterjedtebb, emiatt alighanem a dohányzással együttjáró halálokok is jóval nagyobb számban szedik áldozataikat, mint a teljes lakosságban, az alkoholizmus viszont kevésbé tűnik elterjedt jelenségnek.

Magyarország Európa sokat füstölő nemzetei közé tartozik a felnőtt lakosságra jellemző egyharmados dohányos-aránnyal. Azonban ezt is drámaian meghaladja a cigányságra jellemző 60%. Ezt az önmagában is tragikus helyzetet két körülmény súlyosbítja. Az egyik a női dohányzás, a másik a leszokók rendkívül alacsony aránya.

	magyar lakosság 2008	ELEF 2009	cigányság 2013
dohányzik	32%	30%	60%
napi cigarettafogyasztás (a dohányzókon belül)			
legfeljebb 5 szál	11%	9%	12%
6-10 szál	24%	23%	26%
11-15 szál	14%	17%	14%
16-20 szál	39%	36%	36%
20 szálnál több	13%	16%	12%
napi cigarettafogyasztás	16 szál	16 szál	15 szál
élete során legalább 1 évig dohányzott	.	45%	63%
szeszesital fogyasztás 1 hónapon belül	44%	.	23%
rendszeres szeszfogyasztás			
otthon egyedül	11%	.	4%
otthon családtagokkal	16%	.	6%
otthon barátokkal	14%	.	5%
rokonoknál, barátoknál	13%	.	4%
kocsmában	8%	.	3%
szórakozóhelyen	8%	.	1%
utcán	1%	.	0%

9. táblázat: Élvezeti cikkek fogyasztása a magyar lakosságban és a cigányság körében

Magyarországon a dohányzók mintegy egyharmados aránya európai összehasonlításban (az Atlas of Health in Europe című 2008-as WHO kiadvány alapján) közepesnek tekinthető, de ezen átlag mögött nagyon eltérő férfi és női dohányzási szokások állnak: míg a férfiak körében mért 37% a 47 vizsgált ország között a 23-ik helyezéssé megismerésére volt elegendő, a

női dohányosok 25%-os aránya már a 8-ik helyezést jelentette (és a legfrissebb adatok szerint azóta további 1%-kal nőtt a dohányzó nők aránya Magyarországon). Tehát a lakosság egészét tekintve a férfiak dohányzása nemzetközi kitekintésben nem kiemelkedő, a nők viszont igen. Ezek után még megdöbbentőbb, hogy a 18 éven felüli cigány lakosságban a férfiak és nők dohányzása gyakorlatilag egyforma (előbbieké 63, utóbbiaké 58%-os arányt ér el). Ezekkel a dohányos-arányokkal a cigány férfiak felléphetnének a dobogó legfelső fokára az európai rangsorban (még a képményként füstölő albán férfiaknak is csak 60%-a dohányzik), a nők teljesítménye pedig alighanem világrekord (Európa semelyik országában sem haladja meg ez a mutató az egyharmados arányt).

A dohányosok által elszívott füstölnivaló mennyisége nem tér el a teljes népességétől: itt is és a cigányok körében is átlagosan napi 16 szálát szívnak el a dohányosok, továbbá az erős dohányosok (napi 20 szálnál többet fogyasztók) aránya sem mutat semmilyen eltérést az országos átlagtól. Nagyon erősen eltér viszont a két populáció a leszokásban: míg a teljes magyar lakosságnak mintegy 15%-a olyan dohányos, aki élete során legalább egy évig dohányzott, de ma már nem füstöl, addig a cigányságon belül szinte nagytóval kell keresni az ilyen embereket (a népesség csupán 3%-áról van szó).

A fenti eredményekből úgy tűnik, hogy a cigányságban nem kapcsolódik negatív értékelés a dohányzáshoz. Ez magyarázza a nők dohányzásának elfogadását, azt, hogy a cigányok közül már sokan kicsiny gyermekkorukban rászoknak a cigarettára (a dohányzással töltött évek és az életkor összehasonlításából nagyon sok esetben adódott az, hogy a válaszadók 6-8 éves gyerekként kezdték a dohányzást, a 12-13 éves korúak között pedig tömegesen dohányoztak), és azt is, hogy akik egyszer rászoktak a dohányzásra, azok meg is maradnak dohányosnak és maroknyian akarnak csak leszokni. Miután közismert, hogy az egyik legkomolyabb egészségi kockázat a tartós dohányzás és a cigányság ebben élen jár, a leghamarabb megterülő egészségügyi intézkedés biztosan a cigányok körében végzendő hatékony dohányzásellenes kampány lehetne.

A másik káros szenvedély, a túlzott szeszfogyasztás viszont a magyar lakosságnál kevésbé sújtja a cigányságot. Míg a 2008-as adataink szerint a teljes népesség közel fele ivott bármennyit is a felmérést megelőző egy hónapban, addig a cigányoknak kevesebb, mint a negyede. Továbbá miközben a teljes lakosságon belül a szeszfogyasztók harmada (tehát a felnőtt lakosság mintegy 16%-a) tekinthető rendszeres ivónak (az alkalmi vagy a heti egyszer-kétszer ivóknál többször nyúl a pohárhoz), a cigányságban a megfelelő arányok 18, illetve 4%.

Ki kell emelni ezenkívül azt is, hogy míg a dohányzásban nincs különbség a cigány nők és férfiak között a káros szenvedély elterjedtségében, addig az ivás a nőkre szinte egyáltalán nem jellemző. Míg a teljes lakosságban a korábban említett 44%-os alkoholfogyasztási arány mögött a férfiak 63 és a nők 29%-os értéke állt (esélyhányadossal kifejezve a férfiak 4-szer nagyobb eséllyel ittak, mint a nők), a cigányság 23%-os átlagos aránya mögött a férfiak 41 és a nők 11%-os értéke áll (ebben a populációban tehát a férfiak és nők alkoholfogyasztásra vonatkozó esélyhányadosa 5.5), azaz a cigányságban a nők közül sokkal kevesebben isznak, mint a férfiak közül. A nemek közötti különbség még hangsúlyosabb a rendszeresen ivók vizsgálatánál. Míg a teljes lakosságban a 16%-os átlag a férfiak 29%-os és a nők 6%-os eredményeként állt elő (az esélyhányados 6.7-szeres a férfiak javára), addig a cigányságban 4%-át kitevő rendszeres ivók gyakorlatilag szinte csak férfiakból állnak (a férfiak 10%-a, a nőknek ezzel szemben csak 1%-a tekinthető rendszeres ivónak, s ezzel a megfelelő esélyhányados 15-szörös a férfiak javára).

3. Munka, képzettség, jövedelem

A cigányság életkörülményeit döntő mértékben határozza meg a foglalkoztatás: a későbbiekben bemutatandó módon lényegében minden életminőségi mutató alapján hierarchikus sor rajzolódik ki a szemünk előtt, amelyben a legkedvezőbb helyzetben mindig a valamilyen munkaviszonyban állók vannak, utánuk a közfoglalkoztatottak következnek, majd az inaktívak (nyugdíjasok, gyermeket nevelők, tanulók, eltartottak) és végül a munkanélküliek állnak. A munkaviszony ezen kulcsszerepe miatt részletesen elemeztük a foglalkoztatottságot determináló tényezőket.

A 18-64 éves lakosság és a cigányság foglalkozási státuszának összehasonlítása gyakorlatilag egymással semmilyen érintkezési ponton nem kapcsolódó két világot tár elénk (a munkaügyi statisztikákban szokásos 15-64 éves munkaképeskor-definíciót azért nem alkalmaztuk, mert a mostani felmérésben válaszadók csak 18 évesek vagy ennél idősebbek lehettek, így nincsenek adataink az ennél fiatalabbakról). Európai összehasonlításban Magyarország rendre a lista végén szerepel a munkaképes korú lakosság mintegy 60%-át elérő foglalkoztatási aránnyal, a cigányságban ez az érték még sokkal alacsonyabb, a 20%-ot sem éri el aktuálisan. A munka világából kiszoruló 3 menekülési utat választhatnak (a magyar társadalomban jelen lévő 2 másik alternatíva, a korai vagy rokkantnyugdíjba vonulás, illetve az aktív élet elhalasztása hosszabb-rövidebb

tanulmányokkal a cigányságra kevésbé jellemző): legtöbben a munkanélküliek táborát gyarapítják (az országos 7%-kal szemben a cigányok 27%-a keres munkát), gyermekvállaláshoz kapcsolódó ellátást vesznek igénybe (a cigányság 19%-a, de ezen belül a 18-29 éves nők 52%-a), illetve közmunkát végeznek (a megkérdezettek 14%-a). Jóllehet a közmunka a munkaerőpiacról kiszorulókat ellátásának, a létszámokat tekintve, csak a 3. legelterjedtebb módja, jelentőségéről sokat elárul, hogy a közmunkában foglalkoztatottak 14%-os tábora éppen megegyezik az alkalmazottként vagy vállalkozóként dolgozók együttesen szintén 14%-os csoportjával, és ez a 14% a cigányság körében jelentkező munkanélküliséget harmadával csökkenti.

	magyar lakosság 2008	cigányság 2013
alkalmazott	51	13
vállalkozó	7	1
alkalmi munkát végez	3	4
közmunkás	0	14
munkanélküli	7	27
nyugdíjas	18	12
gyes, gyed	5	19
tanuló	8	2
egyéb	2	7
összesen	100	100

10. táblázat: Foglalkozási státusz a 18-64 éves magyar lakosságban és a cigányság körében (%)

A cigányság foglalkoztatottságával kapcsolatos elemzésekben gyakran visszatérő elem, hogy a munkahelytalálásban a legnagyobb jelentősége az iskolai végzettségnek van, ezt a mostani adatok is megerősítik. A 4 jelentős foglalkozási státuszcsoporthoz (dolgozók, munkanélküliek, inaktívak, közmunkások) felállított oksági modellezés (multinominális logisztikus regresszió) eredményei szerint minél magasabb iskolai végzettséget szerez valaki, annál nagyobb annak a valószínűsége, hogy a 4 státuszcsoporthoz közül a dolgozók közé fog tartozni (például egy 8 általánost végzettségű képest egy felsőfokú végzettségű 20-szoros eséllyel dolgozik, de még egy szakmunkáshoz képest is 7-szeres az esélye).

	dolgozik	munkanélküli	inaktív	közmunkás
nem járt iskolába	1	28	59	12
1-4 osztály	2	24	58	16
5-8 osztály	10	29	42	19
szakmunkásképző	26	24	31	19
érettségi	31	23	34	12
technikum, felsőfok	69	10	15	6

11. táblázat: Foglalkoztatási státusz az egyes végzettségi csoportokban (%)

Az iskolai végzettségen kívül természetesen számos más tényező is befolyásolja a foglalkoztatottságot (például a férfiak nagyobb eséllyel találnak munkát mint a nők, a 30-44 éves korosztályból többen tudnak elhelyezkedni, mint akár a náluk fiatalabbak, akár az idősebbek közül, az Észak-Alföldön kiugróan rosszak, ezzel szemben a Közép-Dunántúlon kiugróan jók az elhelyezkedés esélyei stb.), de egyik tényező hatása sem közelíti meg az iskolai végzettségét. Éppen ezért érdemes az iskolázottsági adatokat is összehasonlítani a megfelelő korcsoportokban a teljes lakosságra és a cigányságra vonatkozóan.

Adataink szerint a cigányok 80%-a legfeljebb az általános iskola elvégzéséig jut el, keveseknek sikerül a szakmaszerzés, de e fölött a szint fölött mintha létezne valamilyen üvegplafon a cigányság számára: az érettségi, esetleg a felsőfokú végzettség megszerzése maroknyi kisebbségnek sikerül csak (a populáció 4 illetve 1%-ának), miközben jelenleg a teljes magyar társadalom mintegy fele rendelkezik középfokú vagy annál magasabb képzettséggel. Felmerülhet természetesen a hipotézis, hogy amiként az oktatás utóbbi években végbement nagyarányú kiterjesztése még nem jelentkezik az országos statisztikákban (mert hiába szerez a mai huszonevesek fele felsőfokú végzettséget, ha apáik és nagyapáik korosztályában a megfelelő arány 10% körül volt, a társadalom egészében a felsőfokú végzettségűek arányának növekedése rendkívül lassú marad), úgy a cigányságban is valamiféle generációváltás zajlik, és a statisztikákat lerontja az 1940-es és '50-es években iskolába járás nélkül felnőtt cigányok adata, miközben a mai cigány fiatalok már eredményesen végeznek magasabb szinteken is.

	magyar lakosság 2008	népszámlálás 2011	cigányság 2013
nem járt iskolába	3	1	3
1-4 osztály		1	8
5-8 osztály	23	27	67
szakmunkásképző	29	22	17
érettségi	26	31	4
technikum, felsőfok	19	18	1
összesen	100	100	100

12. táblázat: Iskolai végzettség a magyar lakosságban és cigányságban (%)

A felvetés igazolása érdekében elkészítettük a válaszadók iskolai végzettségének korosztályok szerinti bontását (a számításba csak a 20 éves vagy annál idősebbeket vontuk be, mivel a 18-19 éves korosztályban még sokan tanultak, de az adatokból nem lehetett egyértelműen megállapítani, hogy milyen végzettséget szereznek majd; a 20 év felettiak között ugyanakkor összesen 29 fő tanul, az ő esetleges végzésük a táblázat semelyik cellájának értékét sem változtathatja meg, még tizedszázalékokkal sem). Az eredmények egyértelműen arra mutatnak, hogy létezik valamiféle képzettségbeli fejlődés a cigányság egyes generációi között, azonban ez egyrészt lassú (tudásforradalomnak nem nevezhető), másrészt főként a 8 általánosnál alacsonyabb végzettségűek visszaszorulására korlátozódik, harmadrészt az utóbbi időben ez a tendencia mintha meg is állt volna. Az kétségtelenül látványos, hogy míg a most 65 éveseknek vagy idősebbeknek még közel fele (45%-a) legfeljebb 4 osztályt végzett, addig az utánuk következő korosztályokban ez az arány rendre 25, 11, 6 és 2%-ot ér csak el. Az érettségizettek vagy felsőfokú végzettségűek esetében a változás már csak nagyon közelről nézve látszik (rendre 2 – 4 – 5 – 5 – 6% az egyes korosztályokban). A rendkívül alacsony végzettséget szerettek (legfeljebb 4 osztályt kijártak) arányának csökkenését tehát elsősorban az 5-8 osztályt végzettek arányának növekedése magyarázza, és nem az iskolázottsági szint általános megemelkedése (ahol mindenki a korábban végzett generációnál egy fokkal magasabb képzettséget szerezne). Végül érdemes kiemelni, hogy a 20-29 éves és a 30-44 éves korosztály adatai között gyakorlatilag semmiféle eltérés nincs, tehát éppen abban az időszakban, amikor a magyarországi oktatásban nagy mennyiségi fejlődés ment végbe (a lakosság 30-44 éves korosztályában érettségizett vagy magasabb végzettséget szerzett 55%-hoz képest a 20-29 éves korosztályban már 67%-nak van legalább érettségije), a cigányság ebből nemigen vette ki a részét, a fiataloknak ugyanúgy a háromnegyede legfeljebb az általános iskolát végzi el, mint a középgenerációban.

	20-29 éves	30-44 éves	45-54 éves	55-64 éves	65+ éves
nem járt iskolába	0	1	2	6	18
1-4 osztály	2	5	9	19	27
5-8 osztály	71	69	70	58	45
szakmunkásképző	20	20	15	13	8
érettségi	6	4	3	3	2
technikum, felsőfok	1	1	2	1	0
összesen	100	100	100	100	100

13. táblázat: Iskolai végzettség a magyar lakosságban és cigányságban (%)

Ugyanezt az üvegplafont láthatjuk akkor is, ha az intergenerációs képzettségi mobilitást tanulmányozzuk. Miután rendelkezünk adatokkal arra vonatkozóan is, hogy a válaszadó apjának mi volt a legmagasabb iskolai végzettsége, összehasonlíthatjuk a szülők és gyermekeik képzettségét. Azok közül, akiknek az apja egyáltalán nem járt iskolába vagy csak legfeljebb 4 osztályt végzett, nagyon sokan (a megkérdezettek kerekén háromnegyede) ennél magasabb végzettségig jutottak. Az általánost kijárt apák gyermekei közül csak 23% szerzett ennél magasabb végzettséget, a szakmunkásképzőt végzett apák gyermekei közül pedig már csak 13% lépett az apjáénál magasabb iskolázottsági szintre. Világosan kirajzolódik tehát itt is egy határ: az általános iskola, esetleg keveseknek a szakmunkásképző reális lehetőséget jelent, viszont az érettségi és a felsőfokú végzettség a cigányságban csak maroknyi kisebbségnek sikerül. Sőt, az általános iskolai végzettség felett már magasfokú a lefelé irányuló intergenerációs mobilitás is: a szakmunkásképzőt végzett apák gyermekei közül minden második legfeljebb az általános iskolát járja ki, az érettségizett apák gyermekeinek pedig szintén fele csak általános iskolai vagy szakmunkás végzettséget szerez. Míg a magyar társadalomban (a kiterjesztett oktatás miatt) meglehetősen ritka jelenség, hogy a gyermekek a szülőknél alacsonyabb végzettséget szereznek, a cigányok körében, az alapfok felett, ez meglehetősen gyakori. Egyértelmű tehát, hogy az egyre többeknek egyre magasabb végzettséget biztosító magyar oktatási rendszerből a cigányság pillanatnyilag semmit sem profitál. Egy célzott kutatás feladata lehetne csak annak tisztázása, hogy ez a rendszeren múlik (nem fogadja be a cigány tanulókat), vagy a cigányságon (nem bír számukra értékkel vagy vonzerővel a szakmunkásképzőnél magasabb végzettség).

	magyar lakosság 2008	cigányság 2013
1 munkaképes felnőtt – nem dolgozik	8	15
1 munkaképes felnőtt – dolgozik	10	3
2 munkaképes felnőtt – egyik sem dolgozik	7	30
2 munkaképes felnőtt – 1 dolgozik	17	16
2 munkaképes felnőtt – mindkettő dolgozik	22	3
3 vagy több munkaképes felnőtt – egyik sem dolgozik	2	17
3 vagy több munkaképes felnőtt – 1 dolgozik	7	9
3 vagy több munkaképes felnőtt – 2 dolgozik	15	4
3 vagy több munkaképes felnőtt – 3 vagy több dolgozik	12	3
összesen	100	100

14. táblázat: Foglalkoztatottság a magyar lakosságban és cigányságban azokban a háztartásokban, amelyekben él 18-64 éves felnőtt (%)

A foglalkoztatottság kapcsán, az eddigieken túl érdemes azt is megvizsgálni, hogy az individuális szintről fölemelkedve milyen jellemzői vannak a munkának a háztartások szintjén. Korábban individuális szinten azt láttuk, hogy reprezentatív minta alapján a lakosságban a munkaképes korú megkérdezettek 61%-a, ezzel szemben a cigányok 18%-a dolgozott, a háztartások szintjén a különbség még nagyobb: míg az összes magyar háztartás közül (természetesen csak azokat véve figyelembe, amelyekben élt munkaképes korú felnőtt) 83%-ban volt legalább egy dolgozó családtag, a cigány háztartásoknak 38%-ában volt legalább egy foglalkoztatott. Másként fogalmazva a cigány háztartások közel kétharmadában egyáltalán nincs dolgozó családtag!

	nincs	van
	alkalmazottként dolgozó	
a lakásban van vezetékes víz és vízöblítéses WC	60%	82%
a háztartás mindig tudja fizetni közműszámláit	28%	39%
a háztartás kölcsönt kellett felvegyen	77%	63%
a háztartásnak van személygépkocsija	8%	24%
egy főre jutó havi jövedelem (ezer Ft)	26	37
munkajövedelem aránya az összjövedelemből	23%	60%

15. táblázat: Életkörülmények az egyes háztartástípusokban

A foglalkoztatottság (legyen az akár csak alkalmi munka is) döntő hatást gyakorol a háztartás életkörülményeire. A későbbiek során elemezzük majd, hogy a cigányság kapcsán egyetlen homogén társadalmi csoportról beszélhetünk-e, amelynek teljesen egyformák a problémái és az azokra nyújtható megoldások is, vagy a cigányság belsőleg is tagolt, rétegzett társadalmi csoport. Ennek során néhány egyszerű mutatót használunk majd

az életviszonyok leírására (pl. komfortos-e a lakás, előfordult-e a háztartásban, hogy nem tudta a számláit fizetni vagy kölcsönre szorult stb.), itt csak bemutatjuk, hogy milyen nagy különbségek vannak az életkörülményekben a foglalkoztatottság függvényében. E célból a háztartásokat két csoportra osztottuk: olyanokra, amelyekben van alkalmazottként dolgozó családtag, és olyanokra, amelyekben nincs. (Azért választottuk az alkalmazottkénti foglalkoztatottságot az összehasonlítás alapjául, mert az adatok szerint ez medián csoport a dolgozók között, a vállalkozók sokkal jobb, az alkalmi munkások sokkal rosszabb anyagi helyzetben vannak.) Az eredmények egyértelműek: azok a háztartások, amelyekben van foglalkoztatott, sokkal jobb életkörülmények között élnek, mint azok, amelyekben senki sem dolgozik (például az előbbieik közül sokkal többen élnek komfortos lakásban, magasabb az egy főre jutó jövedelmük stb.).

A jövedelmek forrásának vizsgálata arra mutat rá, hogy összességében nagyon alacsony a háztartások munkából származó bevételének részesedése az összes jövedelem között. Míg a teljes magyar lakosságban az összjövedelem kerekén kétharmada munkajövedelem, 30%-a valamilyen állami transzferből származó jövedelem (pl. nyugdíj, gyés stb.) és 3% egyéb jövedelem, addig a cigányságon belül az arányok éppen fordítottak: a munkából származó jövedelmek az összbevételnek 30%-át teszik ki, és még azokban a háztartásokban is, amelyekben van foglalkoztatott, csak 60%-os arányt érnek el.

A transzferjövödelmek igénybevétele nagyon eltérő gyakoriságot mutat (az eredményeket érdemes némi óvatossággal kezelni, hiszen a válaszadók sok esetben nem tudták teljesen pontosan, hogy milyen jogcímen kaptak valamilyen támogatást a felsorolt 15 közül, így előfordulhatott, hogy keverték azokat). Legtöbben lakásfenntartási támogatásban részesültek (a válaszadók 53%-a), majd a gyermek- és fiatalkorúakhoz kötődő támogatások következnek (azok közül a háztartások közül, ahol volt megfelelő korú fiatal, 79% kapott tankönyvtámogatást, 74% iskolai étkeztetést, 52% Erzsébet utalványban fizetett gyermekvédelmi támogatást, 42% óvodáztatási, 38% pedig rendkívüli gyermekvédelmi támogatást). Viszonylag sokan jutottak hozzá egészségügyi szolgáltatásra jogosultsághoz (29%), rendszeres szociális segélyhez (27%), közgyógyellátáshoz és foglalkoztatást helyettesítő támogatáshoz (20 – 20%). Más támogatásban kevesek részesültek (például átmeneti segélyből 12%, adósságkezelési szolgáltatásból 2%).

A cigányságon belüli jövedelmi egyenlőtlenségek nagyjából azonos mértéket érnek el, mint a magyar társadalomban (utóbbira vonatkozó adatok forrása a KSH Háztartási költségvetési és életkörülmények vizsgálatának 2011-es felvétele). Az egyenlőtlenségek jellemzésére használt

leggyakoribb mutatószámok (részletesen lásd Tóth 2005) közül kettőt számítottunk ki. A P90/P10 érték azt mutatja meg, hogy a legmagasabb jövedelmű tizedben (esetünkben a 700 legnagyobb jövedelemmel rendelkező háztartásban) az egy főre jutó jövedelmek átlaga hányszorosa a legszegényebb tizedben mértek. A definícióból következően a mutató 1-es értéke jelentené azt, hogy nincsenek jövedelmi különbségek a társadalomban, magasabb értékei pedig az egyenlőtlenségek erősödésére utalnak. Az S10/S1 mutató az előbbtől abban különbözik, hogy nem a legfelső és legsó tizedben mért átlagjövedelmeket viszonyítja egymáshoz, hanem a leggazdagabb és legszegényebb tized összes jövedelmét (jövedelemösszegét). A rendszerváltás óta Magyarországon, kisebb ingadozásokkal ugyan, de folyamatosan nőtt mindkét mutató értéke, ami a jövedelemkülönbségek növekedésére utal (lásd Tóth 2005:141, például a P90/P10 mutató értéke 1992-ben 3,1-et, 2003-ban 3,9-et ért el, de 2011-ben már 4,5-öt), és némileg meglepő módon a cigányságon belül sem kisebbek a különbségek.

	magyar lakosság 2011 (HKÉF)	cigányság 2013
munkajövedelem	67%	34%
társadalmi jövedelem	30%	66%
átlagos egy főre jutó havi nettó jövedelem a legsó jövedelmi decilisben	26.300 Ft	11.500 Ft
átlagos egy főre jutó havi nettó jövedelem a legfelső jövedelmi decilisben	190.400 Ft	80.200 Ft
P90/P10	4,5	4
S10/S1	7,2	7,3

16. táblázat: Jövedelmek forrása és jövedelmi egyenlőtlenség a társadalomban és a cigányságban

Nem lehet tehát arról szó, hogy a cigányság viszonylag homogén réteget képez, amelynek tagjai valamennyien a társadalom legsó csoportjaiba tartoznak, hanem vannak nagyon szegény és viszonylag jómódú cigányok is. Az is igaz, hogy a cigányság legmagasabb jövedelmű 10%-a a teljes magyar társadalomnak csak a 7-ik tizedébe tartozik. A havi egy főre jutó átlagosan 80 ezer forintos jövedelmük messze van a lakosság leggazdagabb tizedének 190 ezer forintos átlagától, de amekkora a különbség a teljes társadalom és a cigányság legszegényebb tizedének átlagjövedelme között, lényegében ugyanakkora a különbség a leggazdagabb decilisek jövedelme között is. Tehát a cigányságban mást jelent a szegénység és a gazdagság mint a magyar társadalomban, azonban az eredmények alapján egyértelmű, hogy szegény és gazdag cigányok, valamint a szegény és gazdag nem cigányok között éppen egyforma a távolság.

4. A cigányság rétegződése

A társadalmi rétegződés elemzésére kidolgozott klasszikus eszközök a cigányság esetében nem alkalmazhatóak. Az osztályelemzés hagyományosan arra fókuszál, hogy a társadalom tagjai milyen pozíciót foglalnak el a társadalmi munkamegosztásban (milyen foglalkozást űznek). A foglalkozás lényegében meghatározza az egyének osztályérdekét, illetve a társadalmi ranglétrán elfoglalt helyzetét. Amint a munkavállalással kapcsolatos fejezetben láttuk, a cigányság túlnyomó többségének nincs sem munkája, sem foglalkozása, a foglalkoztatottak pedig döntő többségükben egyszerű rutinfoglalkozásokat végeznek, ami miatt az osztályelemzés egyetlen osztályba sorolná be az egész cigányságot. Ez nyilvánvalóan nemcsak elnagyolt, hanem a realitásokkal számot nem vető, s így védhetetlen álláspont lenne, hiszen azt is láttuk, hogy a cigányságon belül ugyanolyan jelentős jövedelmi különbségek vannak, mint a társadalmon belül, márpedig az osztályelméletek arra alapoznak, hogy azonos foglalkozási csoportok azonos életviszonyokkal jellemezhetőek. Az osztályelemzés alternatívája nemcsak a gazdasági tőkét, hanem a kulturális és kapcsolati tőkét is a társadalmi helyzetmeghatározódás fontos hajtóerejének tekinti, jelen felmérés korlátai miatt azonban az utóbbi tényezőt egyáltalán nem tudtuk mérni. A fentiek miatt a cigányságon belüli rétegződést szükségképpen korlátozott érvényességgel tudjuk csak vizsgálni.

Az elemzés során a következő módon jártunk el. A birtokolt gazdasági tőke (értsd vagyon vagy jövedelem) nagyságának mérésére a gyakorlat azért használja többnyire a foglalkozást indikátorként, mert a jövedelem nehezen mérhető (eltitkolják, nem állandó nagyságú, sok forrásból származó jövedelem esetén pontatlan az összegzés), viszont a foglalkozás a nagyon szoros kapcsolat miatt jól helyettesíti. A cigányság esetében a foglalkozás nyilvánvalóan nem használható ilyen helyettesítőként, ezért a gazdasági tőkebirtoklást más módon mértük. Egyrészt figyelembe vettük a magyar háztartások legfontosabb vagyontárgyának, a lakásnak az értékét. Az ingatlanok értékének meghatározása rendkívül összetett feladat, amelyet nem lehet sem a válaszadókra, sem a kérdezőbiztosokra bízni (mert például ugyanaz a ház egy zsákfaluban tizedét érheti annak, mint egy nagyvárosban, de 2 teljesen azonos panellakás is egészen különböző értékű lehet attól függően, hogy Győrben vagy Miskolcon található-e), valamint a forintban kifejezett érték nem feltétlenül tükrözi a tulajdonos valós anyagi helyzetét (nem biztos, hogy azért, mert valaki

a magasabb ingatlanárakkal rendelkező Nyugat-Dunántúlon született és örökölt lakást, az gazdagabb – magasabb életszínvonalú– ember, mint aki ugyanolyan ingatlant örökölt az Észak-Alföldön), s így nem azt mérnénk, amit akarunk. Éppen ezért a lakásnak olyan jellemzőit vettük figyelembe, amelyek valós kapcsolatban állnak a tulajdonos gazdasági hátterével. Ilyen például az ha valaki megengedheti magának, akkor komfortos lakást választ (vagy a meglévőt komfortosítja), és nem olyat, amelyben sem víz, sem WC nincsen. Ugyanígy az adott régióban és településen belül, aki megteheti, olyan lakást választ, amelyben a háztartás tagjai kényelmesen elférnek, és nem olyat, amelyben egyetlen helységben nyolcan-tizen laknak. A fentiek miatt a zsúfoltságot és a komfortot (a lakásban mind WC mind vezetékes víz van) választottuk a lakás értékmérőjének.

Ezekon kívül néhány olyan tartós fogyasztási cikk meglétét is a vagyoni helyzet indikátorának tekintettük, amelyek birtoklása az adatok szerint nem általános, és jól korrelál a háztartás anyagi helyzetével. Az adatokban meglévő többretegű információtartalom miatt (az például, hogy valakinek nincs mosogatógépe, nem feltétlenül a korlátozott anyagi lehetőségeket jelzi, hanem az értékeket és ízlést is tükrözheti – mert mondjuk a válaszadó a háziasszonyi szerep részének tekinti a mosogatást, amelyen nem is akar változtatni; ugyanígy ha egy háztartásban nincs minden gyereknek külön szobája, az nem biztos, hogy a korlátozott anyagi lehetőségek jele, magyarázható a szülők nevelési elveivel, vagy a régóta lakott, bár már kicsivé vált lakáshoz való ragaszkodással), minden esetben törekedtünk az egyes jellemzőket csak egy-egy általános státuszismérv indikátoraként kezelni, és több ilyen indikátorral megragadni a válaszadók anyagi helyzetét.

Figyelembe vettük a fentiekon kívül a háztartás pénzügyi helyzetét (előfordult-e velük, hogy nem tudták kifizetni a közüzemi számlákat, a hónap végére elfogyott-e a megélhetéshez szükséges pénzük, a napi megélhetéshez is kölcsönt kellett-e felvenniük), de a kulturális státuszt is, amelyhez kapcsolódóan vizsgáltuk a válaszadók iskolai végzettségét, valamint azt, hogy hagyományos cigány közösségekben élnek-e (a nukleáris család tagjain, a szülőkön és gyermekeiken, kívül számos más rokon és nem rokon is együtt él), vagy modern kiscsaládokban. Végezetül a foglalkoztatottság fontos státuszképző szerepét is figyelembe akartuk venni, (hiszen a korábban mondottak értelmében azok a háztartások, amelyekben van dolgozó családtag, mindig következetesen jobb életviszonyok között élnek, mint azok, amelyekben senki sem dolgozik), de a cigányságra jellemző kevéssé stabil munkaerő-piaci helyzet miatt (sok esetben éppen a felmérés időpontjára vesztette el munkáját az, aki előtte éveket tartósan tudott dolgozni, vagy fordítva, éppen akkor kapott munkát egy tartósan

munkanélküli), nem az aktuális munkaerő-piaci helyzetet, hanem a válaszdónak az élete során állásban töltött idejét vettük figyelembe.

A módszertani-technikai részletek ismertetése nélkül (minden ismérvet az összemérhetőség biztosítása érdekében sztenderdizált formában használtunk, az osztályozást kétlépcsős klaszterezéssel végeztük, de a megoldás stabilitásának ellenőrzésére más eljárásokat is alkalmaztunk, és ezek között a stabilitást mérő Rand-index meghaladta az ajánlott 0.7-es értéket), a végső konklúzió az lehet, hogy a magyarországi cigányságnak 4 jellegzetes réteget tudjuk megkülönböztetni.

	integrálódók (31%)	kitörők (21%)	megrekedők (30%)	nyomorgók (18%)
iskolai végzettség	-	++	0	-
tartós fogyasztási cikkek birtoklása	-	++	+	-
lakás zsúfoltsága	--	0	0	++
foglalkoztatottként töltött idő	++	++	0	--
lakás komfortossága	0	++	++	--
állandó anyagi gondok	0	-	+	+
többgenerációs együttélés	--	0	0	+

17. táblázat: Rétegződés a cigányságban [- jelentése az átlagosnál kevésbé jellemző, + jelentése az átlagosnál jobban jellemző az adott csoportra]

A cigányság mintegy egyharmados réteget az integrálódók, azok a középkorú vagy idősebb cigány emberek alkotják, akik még a szocializmusban nőttek fel (kétharmaduk idősebb 45 évesnél). Az akkori munkaerő-piaci igényekhez alkalmazkodva csak alacsony iskolai végzettséget szereztek (87%-uk legfeljebb az általános iskolát járta ki, de sokan közülük abból is csak néhány osztályt), és hamar munkába álltak kvalifikálatlan munkaerőt igénylő munkakörökben. Ebben a csoportban találjuk a legtöbb nyugdíjast (a cigányság egészére jellemző 18%-kal szemben 38%-ot), de a sokéves vagy sok évtizedes munkaszocializáció miatt a közmunkások legnagyobb része is közülük kerül ki, a középkorúak java pedig munkanélküli. A régi rendszerbe történt foglalkoztatási integráció a legtöbbjük-nél társadalmi integrációt is jelentett, így ebben a rétegben a legerősebb az asszimiláció: ritkaságszámba megy körükben a hagyományos cigány nagycsaládi együttélés (90%-uk nukleáris családban él, az átlagos háztartásméret mindössze 2 fő), átlag feletti a vallások aránya, megtanulták a keresetüket beosztani, ami miatt ritkábban fordul elő velük, hogy állandó anyagi gondok nyomasztanak őket.

A cigányság ötödét a jellemzői alapján tekinthetjük kitörőknek: a cigányságra jellemzőnél magasabb iskolai végzettséget szereztek (gyakorlatilag mindenki elvégezte közülük a 8 általánost, de 55%-uk legalább szakmunkásképzőt is végzett, és csak ebben a csoportban találunk érettségizetteket

– ha nem is nagy számban, de a kitörők negyede eljutott az érettségiig is). A kedvező iskolázottsági háttér szinte automatikusan minden dimenzióban a legkedvezőbb életviszonyokat biztosítja a csoportnak. Itt panaszkodtak a legritkább esetben arra, hogy a többség részéről hátrányos megkülönböztetésben volt részük; itt van a legtöbbeknek munkája; ebben a csoportban elégedettek a legtöbben az életszínvonalukkal (a cigányság egészére jellemző 17%-kal szemben itt 35% volt elégedett az anyagi helyzetével); a kitörőknek van a legjobban felszerelt, legkomfortosabb lakásuk (például a cigányság egészére jellemző 13%-kal szemben itt 32%-nak van saját személygépkocsija); ők érzik legnagyobb arányban jobbnak saját életüket szülei generációjához képest stb. A magasabb iskolai végzettség természetesen az anyagi természetű integrálódáson kívül a többségi társadalom értékeinek átvételével is jár. Ennek példája lehet, hogy a cigányságon belül a kitörők vállalják a legkevesebb gyermeket (átlagosan kettőt).

A cigányság harmadik rétegét, a megrekedőket a történelmi véletlen sodorta sokkal kedvezőtlenebb helyzetbe, mint az integrálódókat. Ennek a csoportnak a tagjai jellemzően már a rendszerváltás után nőttek fel (csak 18%-uk idősebb 45 évesnél), ebből következően ugyanaz a jellemzően 8 általánosságig terjedő iskolai végzettség, amely az integrálódóknak még munkaerő-piaci belépést tett lehetővé, ennek a csoportnak már nem elegendő a foglalkoztatottsághoz. A megrekedők fiatal élekorukból következően többnyire gyermeket nevelnek, emiatt még a sok alkalmi munkavállalás mellett is igen alacsony a háztartásban az egy főre jutó jövedelem, ami szinte automatikusan állandó anyagi gondokat okoz (ebben a csoportban fordulnak leggyakrabban kölcsönért az emberek).

Végezetül a nyomorgókra a hátrányok halmozódása a jellemző. Még fiatalabbak, mint a megrekedők, így a 8 általánosságig terjedő képzettségük semmire sem elég. Munkatapasztalatuk gyakorlatilag nincs, ami az álláskeresést még nehezebbé teszi. Nem meglepő, hogy ennek a rétegnek a tagjai gyakorlatilag le is mondtak erről (a cigányság egészére jellemző 19%-os dolgozó arány itt nem éri el a 9%-ot). A közbeszédben a cigányság egészére jellemzőnek tartott megélhetési gyermekvállalás valójában csak ennél a rétegnél figyelhető meg, itt valóban átlagosan 3.4 gyermeket nevelnek a családok. A sok gyermek mellett itt a leggyakoribb a sokgenerációs együttélés, aminek következtében egy háztartásban átlagosan több mint hatan élnek és a háztartások mintegy 40%-ában nem kétgenerációs nukleáris családok, hanem kiterjedt nagycsaládok élnek együtt. A réteg rendkívül elégedetlen életviszonyaival, emiatt megjelenik a bűnbakképzés, a többségi társadalom felelőssé tétele, ami gyakran a társadalmi értékek elutasításával is jár.

5. Szociális ellátások

A magyarországi cigányság társadalomtól való leszakadása egyre növekvő probléma. A különbségek mélyülnek, hatalmas problémákat jelent a szegregáció, az oktatásban és a munkaerőpiacon tapasztalható lemaradások, valamint a cigány háztartások átlagon aluli jövedelme. Mivel a romákat a társadalom egészéhez viszonyítva jobban érinti a mélyszegénység, a munkanélküliség, a lakhatási gondok, és még sok egyéb hátrány, ezért ennek a csoportnak az életében kiemelt fontosságúak a szociális ellátások és szolgáltatások.

Az elemzés több, a felmérésből fakadó korláttal küzd. Az eddigi országos cigánykutatók kevéssé koncentráltak a szociális ellátásokkal és szolgáltatásokkal kapcsolatos szükségletek és igények felmérésére, éppen ezért az időbeni változásokat jelen tanulmány keretei között nem tudjuk bemutatni. Hasonlóan az országos adatokkal való összevetés is nehézkesnek bizonyult. Ez főleg abból fakad, hogy a szociális ellátásokra és szolgáltatásokra vonatkozó kérdések jelentős részét a háztartás egészére vonatkoztatva teszik fel a kérdezetteknek, és ezen belül nincs arra utaló adat, hogy a háztartásból hány főre vonatkozik az adott válasz. Ezzel szemben a Központi Statisztikai Hivatal szociális ellátásokkal kapcsolatos adatai személyi alapú statisztikák (KSH 2012), így az összevetés nem lehetséges.

A következőkben részletesen megvizsgáljuk a célcsoport viszonyát a szociális ellátásokhoz és szolgáltatásokhoz. Először megvizsgáljuk, hogy a célcsoport milyen arányban részesül egyes pénzügyi vagy természetbeni szociális ellátásokból, ezután sorra vesszük a háztartásokban fellelhető problémákat és azok megoldásaival kapcsolatos attitűdöket. Részletesen megvizsgáljuk a szociális szükségletekkel kapcsolatos igényeket és az egyes csoportok hozzáférhetőségét. Külön részt szentelünk az információk elérhetőségének és az ezzel kapcsolatos problémáknak. Végül megvizsgáljuk azokat a háztartásokat, ahonnan egy gyermek valamilyen okból elkerült otthonról.

A szociális rászorultságtól függő pénzügyi vagy természetbeni ellátások közül a kérdezettek háztartásai legnagyobb arányban lakásfenntartási támogatásban részesülnek (53%). Ezután következnek a rendszeres gyermekvédelmi kedvezmények egyes természetbeni formái: tankönyvtámogatásban a háztartások 43%-a, iskolai étkeztetésben 42%, Erzsébet Utalványban 36%-uk részesült. A rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény a legnagyobb arányban kapott támogatás, amennyiben a támogatások szempontjából releváns népességet vizsgáljuk. Azok a háztartások,

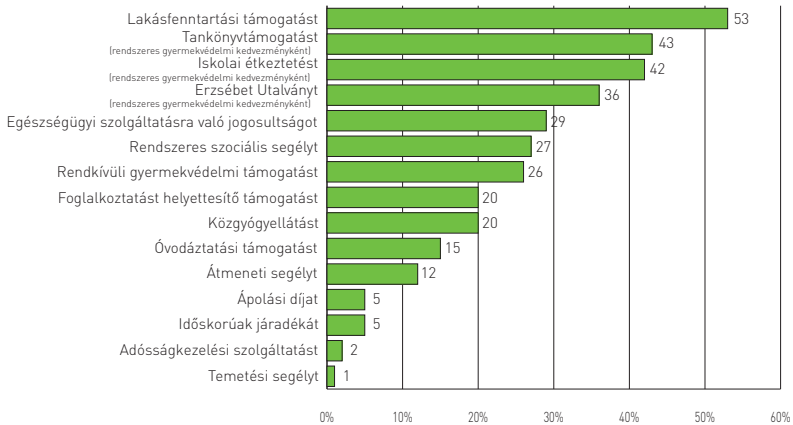
melyekben legalább egy tanuló él, 80%-os arányban részesülnek tankönyvtámogatásban, 75% kap iskolai étkeztetést, és 61% Erzsébet Utalványt.

Egészségügyi szolgáltatásra való jogosultság a háztartások 29%-ának jár, rendszeres szociális segélyben pedig a háztartások 27%-a részesül (ez utóbbi segély az aktív korúak ellátásának egyik formája, a családban csak egy személy jogosult rá).

Rendkívüli gyermekvédelmi támogatásban azok a családok részesülhetnek, akik időszakosan létfenntartási gondokkal küzdenek vagy létfenntartást veszélyeztető rendkívüli élethelyzetbe kerülnek. A felmérést megelőző egy évben a családok 26%-a részesült rendkívüli gyermekvédelmi támogatásban. Ha csak azokat a háztartásokat vizsgáljuk, ahol él legalább egy 24 éven aluli tanuló (amely feltétele a támogatásnak), a háztartások 41%-a érintett.

Egyforma arányban (20-20%) részesülnek a háztartások közgyógyellátásban és foglalkoztatást helyettesítő támogatásban. A foglalkoztatást helyettesítő támogatás a rendszeres szociális segélyhez hasonlóan az aktív korúak ellátásának egyik formája, ebben az esetben is a családtagok közül csak egy személy jogosult rá.

Óvodáztatási támogatást a háztartások 15%-a kapott, ez az arány 40% azokban a háztartásokban, ahol él 2-7 éves gyermek, vagyis aki még nem jár iskolába. Átmeneti segélyben a háztartások 12%-a részesült, ápolási díjat a háztartások 5%-a kapott. Időskorúak járadékában a háztartások szintén 5%-a részesült, ám azok a háztartások, melyekben legalább egy 64 éven felüli él, 20%-ban részesültek a járadékból. Adósságkezelési szolgáltatásban csupán a háztartások 2%-a, temetési segélyben 1%-uk részesült.

1. ábra: Szociális ellátásokból való részesülés (említések, %)

Bár a különböző szociális ellátásokból a kérdezettek nagy aránya részesül, vannak, akik az igények ellenére kiszorulnak a segítség ilyen típusú formáiból. Sok esetben az ellátásokból részesülők aránya nem sokkal magasabb azoknak a körében, akiknek háztartásában gondot okoz az ellátással enyhíteni kívánt probléma. Például a lakhatási nehézségekkel küzdők csupán fele részesül lakásfenntartási támogatásban, ez az arány pedig még néhány százalékponttal kevesebb is, mint a teljes mintában tapasztalható. Ebből következik, hogy a lakhatási problémákkal küzdők másik fele nem részesül a támogatásból, vagyis az ellátás nem ér el minden családhoz, akinek szüksége lenne rá. Azt is láthatjuk, hogy 53%-a azoknak is részesül az ellátásból, akik nem számoltak be lakhatási problémákról, az ő gondjaikat vagy már megoldotta az ellátás, vagy – nagyobb valószínűséggel – az ellátás nem pontosan a rászoruló célcsoporthoz ér el.

A közgyógyellátás az előbbinél célzottabban ér el a rászorulókhöz, hiszen csupán 10% azoknak az aránya, akik részesülnek közgyógyellátásból, pedig a háztartásukban nem fordul elő tartós egészségügyi probléma. Érdekes azonban – tekintve, hogy a közgyógyellátás szociális alapon kerül megállapításra –, hogy ez az arány ugyanekkora azoknak a körében is, akiknél az egy főre jutó jövedelem átlagon felüli. Ez valószínűleg abból is következik, hogy a cigányság anyagi helyzete az egész társadalomhoz viszonyítva rosszabb, így a célcsoporton belüli felső jövedelmi harmad magyarországi viszonylatban nem számít magas jövedelműnek.

Azok, akiknek háztartásában problémát okoz a munkanélküliség, többségében részesültek rendszeres szociális segílyben vagy foglalkoztatást helyettesítő támogatásban, bár ez az arány nem sokkal több a problémával

küzdők felénél (54%). A kérdezettek 27%-a részesül a kettő közül valamelyik ellátásban annak ellenére, hogy úgy nyilatkozott, a háztartásában nincs jelen a munkanélküliség. Ez annak is köszönhető, hogy a cigány háztartások kiugróan rossz foglalkoztatottsága mellett a kérdezettek egy része már akkor is megoldottnak látja a problémát, ha valaki dolgozik a háztartásban.

Az adósságkezelési szolgáltatásból részesülő aránya azoknak a körében is csupán 3%, akik saját bevallásuk alapján küzdenek adóssággal kapcsolatos problémákkal. Arról azonban nincsenek információink, hogy ezek az adósságok milyen forrásból származnak, elképzelhető, hogy a megkérdezettek jelentős része rokonoknak vagy ismerősöknek tartozik, így nem is jogosult adósságkezelési szolgáltatásra gondjai rendezéséhez.

Részesedett-e a következő ellátásokból?	Részesült háztartások aránya	Azoknak a körében, akik/akiknek...	Azoknak a körében, akik/akiknek NEM...
Lakásfenntartási támogatás	53%	küzdnek lakhatási nehézségekkel	
		50%	53%
Közgyógyellátás	20%	a háztartásában gondot okoz a tartós egészségügyi probléma	
		43%	10%
Rendszeres szociális segély	27%	gondot jelent háztartásában a munkanélküliség	
		37%	14%
Foglalkoztatást helyettesítő támogatás	20%	gondot jelent háztartásában a munkanélküliség	
		24%	13%
Adósságkezelési szolgáltatás	2%	gondot okoz az adósság	
		3%	1%

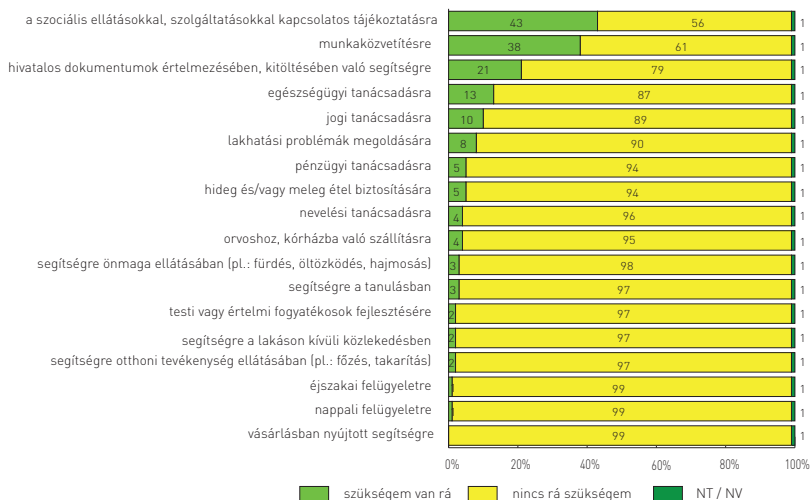
18. táblázat: Részesedés az ellátásokból rászorultság szerint

Ha azt vizsgáljuk (az egyes változók egymásra gyakorolt hatását kiszűrve), hogy az előbbieken látott kiszoruló csoportjai miben különböznek a szolgáltatásban részesülőktől, azt láthatjuk, hogy gyakran éppen a rosszabb helyzetűekhez nem jut el a szolgáltatás. Például a kisebb településeken élők nagyobb valószínűséggel nem részesülnek az adósságkezelési szolgáltatásból, vagy a foglalkoztatást helyettesítő támogatásból. Azonban a nagyobb városokban élőkhez képest éppen hozzájuk jut el inkább a rendszeres szociális segély és a lakásfenntartási támogatás. Ez utóbbi két ellátás esetében azt is láthatjuk, hogy a magasabb egy főre jutó jövedelemmel rendelkező háztartások (mivel az ellátás jövedelemhez is kötött) ezekből a támogatásokból kevésbé részesülnek annak ellenére, hogy problémát okoz náluk a munkanélküliség vagy lakhatási gondokkal küzdenek.

Ezek a megállapítások természetesen sok helyen pontatlanok lehetnek, hiszen a kérdezettek saját szubjektív megítélésük alapján választották ki a háztartásokban előforduló problémákat, így gyakran ezek egymással sem, és az ellátások megállapítására szolgáló objektív mértékekkel sem mérhetőek össze. Emellett az ellátás jogosultságát több, összetett szempont alapján határozzák meg, így a fenti megállapítások csupán egy durva, hozzávetőleges képet adnak az ellátásokban tapasztalt hiányosságokról.

6. Szociális szükségletek: igények és hozzáférhetőség

A szociális ellátásokkal kapcsolatos szükségletek tekintetében az eredmények azt mutatják, hogy a válaszadók nagy része a felsorolt segítségék legnagyobb részét nem tartja szükségesnek. Legtöbbször a szociális ellátásokkal, szolgáltatásokkal kapcsolatos tájékoztatást igénylik, bár ebben az esetben is a válaszadók kevesebb mint fele, 43% igényel ilyen fajta szolgáltatást. Az igényelt segítségék között második helyen a munkaközvetítés áll, ezt 38% tartja szükségesnek. Viszonylag nagyobb arányban mutatkozik még igény a hivatalos dokumentumok értelmezésében, kitöltésében való segítségre (21%), az egészségügyi tanácsadásra (13%), valamint a jogi tanácsadásra (10%). A többi felsorolt probléma kapcsán a válaszadók legálább 90%-a nyilatkozta, hogy nincs szüksége ilyen irányú segítségre.

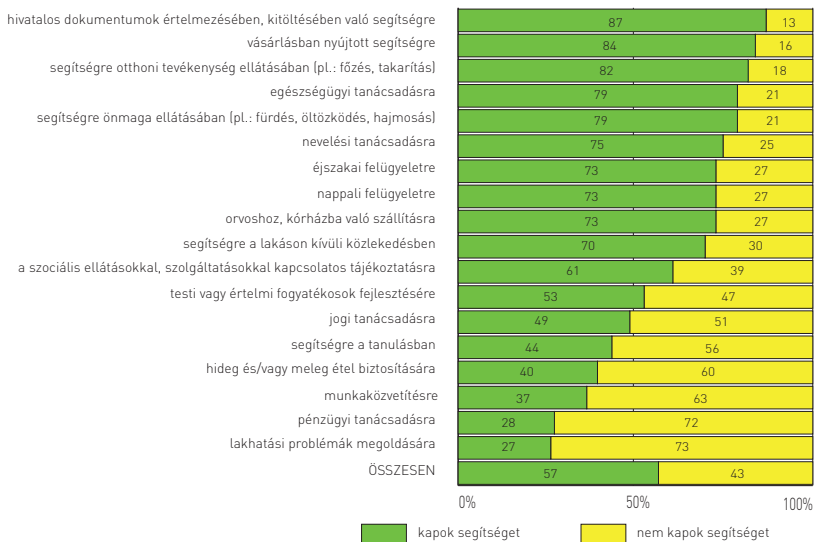

2. ábra: Szükségletek (%)

Bár a fentiek alapján úgy tűnhet, hogy a cigányság alig igényli a felsorolt szociális szolgáltatásokat, azonban az eredmények mögött valószínűleg inkább a segítségkéréssel kapcsolatos attitűdök mutatkoznak meg. Azok a kérdezetek, akik lakhatási nehézségekkel küzdenek, 64%-ban úgy nyilatkoztak, hogy nincs szükségük a lakhatási problémák megoldására. A munkanélküliséggel küzdők 39%-a nem igényel segítséget munkaközvetítésben, és azok közül, akiknek háztartásában problémát jelent a fogyasztékkal élés, 76% nyilatkozott úgy, hogy nincs szüksége testi vagy értelmi fogyatékosok fejlesztésére. A nyilvánvaló ellentmondások valószínűleg azzal magyarázhatóak, hogy a kérdezetek nem szívesen kérnek segítséget problémáik megoldásához, ez azonban nem jelenti azt, hogy nincs is szükségük ilyen típusú segítségekre.

Azok, akik szükségesnek tartják, az esetek többségében kapnak is segítséget az adott területeken. Ez jellemző a mindennapi életvitellel kapcsolatos tevékenységekben nyújtott segítségekre (vásárlásban, otthoni tevékenységekben, önellátásban, orvoshoz vagy kórházba szállításban, nappali és éjszakai felügyeletben, valamint lakáson kívüli közlekedésben nyújtott segítségekre). Az érintettek jelentős része (87%) kap segítséget a hivatalos dokumentumokkal kapcsolatosan, egészségügyi és nevelési tanácsadásban (79% és 75%), szociális ellátásokkal, szolgáltatásokkal (61%), valamint testi és értelmi fogyatékosok fejlesztésével kapcsolatosan is (53%).

A segítségnyújtásban a legnagyobb hiányosságok a munkaközvetítés, a pénzügyi tanácsadás, valamint a lakhatási problémák megoldásának területein mutatkoznak. Ezekben a területeken a kérdezetek több mint 60%-a nem kap segítséget.

3. ábra: Akiknek szükségük van egy adott szolgáltatásra, részesülnek-e belőle? (%)

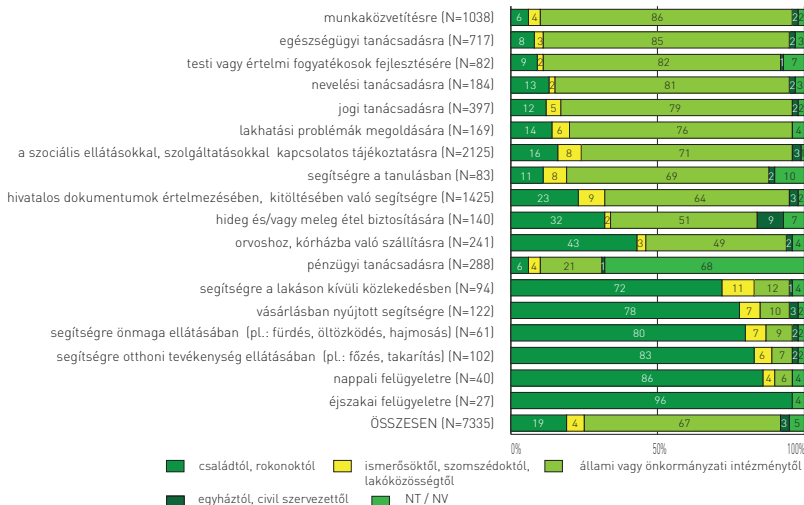
Azok, akik valamilyen területen igényelnének, és kapnak is segítséget, átlagosan 67%-ban fordulnak állami vagy önkormányzati intézményhez, 19% családtagoktól, 6% ismerősöktől, 3% pedig egyházaktól vagy civil szervezetektől kap segítséget.

A különböző területeken igényelt segítségek kapcsán két nagyobb csoport különül el. A mindennapi életvitellel, háztartással kapcsolatos dolgokat a válaszadók többsége a családtagok, rokonok vagy ismerősök segítségével végzi, vagyis főként informális csatornákon keresztül jut segítséghez. A privát szférán kívül eső tevékenységekben azonban a kérdeztettek inkább a formális csatornákhöz fordulnak, nagyobb részben állami vagy önkormányzati intézményekhez, kisebb részben civil szervezetekhez vagy egyházakhoz.

Az érintettek több mint 70%-a kap segítséget állami vagy önkormányzati intézményektől munkaközvetítéssel kapcsolatosan (86%), egészségügyi tanácsadásban (85%), testi vagy értelmi fogyatékosok fejlesztésével kapcsolatosan (82%), nevelési tanácsadással kapcsolatban (81%), jogi tanácsokkal kapcsolatban (79%), lakhatási problémákkal kapcsolatban (76%), valamint szociális ellátásokkal, szolgáltatásokkal kapcsolatban (71%). Egyházaktól vagy civil szervezetektől leginkább hideg és meleg étel biztosításával kapcsolatban érkezik segítség (9%), de ebben az esetben is

a kérdezettek inkább állami intézményekhez (51%) vagy családtagokhoz (32%) fordulnak.

Az informális csatornák között is látható, hogy minél inkább a privát szférához tartozik egy tevékenység, annál inkább a családra támaszkodnak a kérdezettek. Olyan tevékenységekhez, mint a nappali és éjszakai felügyelet, otthoni tevékenységek, segítség az önellátásban, vásárlásban, vagy a lakáson kívüli közlekedésben, az érintettek több mint 70%-a családtagoktól kap segítséget. A nem családtagok, ismerősök, szomszédok által nyújtott segítségnek főként a lakáson kívüli közlekedéssel (11%), hivatalos dokumentumok értelmezésével (9%), tanulással, vagy szociális ellátásokkal kapcsolatosan (8-8%) jelennek meg. Kiemelkedően magas a válasz megtagadók száma a pénzügyi tanácsadásban nyújtott segítséggel kapcsolatosan (a válaszadók 68%-a nem tudta, vagy nem kívánta megnevezni a segítség forrását). Az állami intézmények és a családtagok segítségének aránya az orvoshoz szállítás kapcsán a legkiegyensúlyozottabb, ebben az esetben az érintettek 43%-a családtagoktól, 49%-uk pedig állami vagy önkormányzati intézménytől kap segítséget.

4. ábra: Honnan érzékelik segítséget a következő szükségletekre? (%)

Összességében azok a kérdezettek, akiknek valamely szükséglettel kapcsolatosan igényük van segítségre, de ennek ellenére nem kapnak, legnagyobb részben (20%-ban) azt jelölték meg okként, hogy nem ismerik a szolgáltatásokat. 16-16% válaszolta továbbá, hogy a lakóhelyükön nem elérhető a szolgáltatás, illetve a lakóhelyükön nem megfelelő gyakorisággal

elérhető szolgáltatás okozott problémát. 13% nem tudja, hogy hol vagy hogyan kell igényelni a szolgáltatást.

Összesen 8% nyilatkozta, hogy problémáival nem szeret másokhoz fordulni. Ez főként az előzőekben leírt, mindennapi életvitellel kapcsolatos tevékenységekkel kapcsolatban (otthoni tevékenységek, nappali és éjszakai felügyelet, segítség a vásárlásban és az önellátásban, valamint segítség a lakáson kívüli közlekedésben) volt jelentős ok. Ezekben az esetekben a válaszadók nagy része nem kér segítséget, mivel ilyen típusú ügyekkel nem szeretnek másokhoz fordulni. Ezek a tevékenységek valószínűleg inkább érintik a kérdezettek személyes szféráját, életterét, ezért a családtagokon kívül kevesen fordulnak más emberekhez vagy intézményekhez ezekkel kapcsolatosan.

A kérdezettek kis százaléka jelölte meg a segítség elmaradásának okaként a szolgáltatásra jogosultság hiányát (5%), valamint azt, hogy a segítség igénybeviteléből valamilyen hátránya származna (2%).

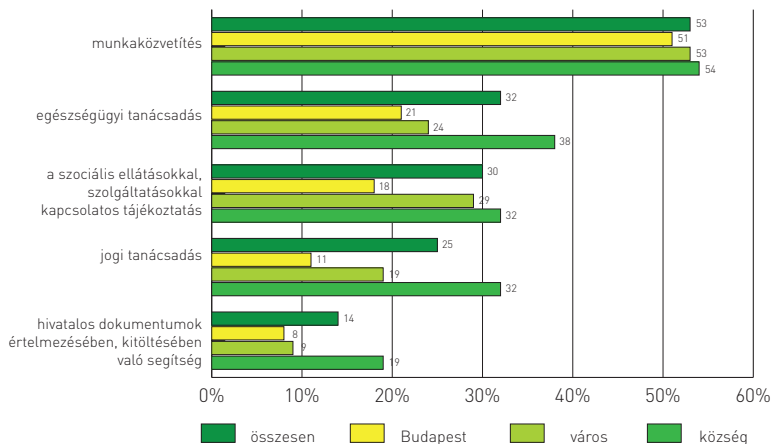
A továbbiakban részletesebben megvizsgáljuk az egyáltalán nem, vagy nehezen elérhető szolgáltatásokat, valamint a szolgáltatásokkal kapcsolatos információk elérhetőségében tapasztalható hiányosságokat.

A szolgáltatások elérhetősége leginkább a munkaközvetítéssel kapcsolatban jelent problémát. Azoknak a körében, akik az igények ellenére nem részesülnek ilyen típusú szolgáltatásban, 53% jelölte meg okként a lakóhelyükön egyáltalán nem, vagy nem megfelelő gyakorisággal elérhető szolgáltatást. Úgy tűnik, a felsorolt szolgáltatások közül ez az egyetlen terület, ahol összességében a legnagyobb problémát a településen nem elérhető vagy rosszul elérhető szolgáltatás okozza. Viszonylag nagy arányban akadnak problémák még az egészségügyi tanácsadás, a szociális szolgáltatásokkal, ellátásokkal kapcsolatos tanácsadás, valamint a testi és értelmi fogyatékosok fejlesztésével kapcsolatos szolgáltatások elérhetőségeinek területén is (az érintettek 32, illetve 30-30%-a nyilatkozott úgy, hogy azért nem kap segítséget ezeken a területeken, mert a szolgáltatás egyáltalán nem, vagy nem megfelelő gyakorisággal érhető el a településükön).

Természetesen ez a kép sokkal árnyaltabb lesz, ha a szolgáltatások elérhetőségét településtípusonként vizsgáljuk. Összességében a községekben élők 36%-a, a városokban (kivéve a fővárost) élők 29%-a, és a budapestiek 25%-a nyilatkozta, hogy az általuk szükségesnek tartott szolgáltatásokat azért nem veszik igénybe, mert egyáltalán nem, vagy nehezen elérhetőek a településeiken. Szolgáltatásonkénti bontásban¹ is jól láthatóak

1 Azokat a szolgáltatásokat vizsgáltuk, melyekről a kérdezettek legalább 10 százaléka nyilatkozta, hogy szüksége van rá.

a különböző településtípusok közti egyenlőtlenségek. Ez főként a jogi tanácsadás tekintetében látványos, hiszen a fővárosban élőkhez képest – akiknek 11%-a tulajdonítja nem megfelelően elérhető szolgáltatásnak azt, hogy nem vesz igénybe jogi tanácsadást – a városokban élőknek már jóval nagyobb hányada (19%), és a községekben élőknek még ennél is nagyobb hányada (32%) hivatkozik ilyen okokra.

5. ábra: Azért nem veszi igénybe a szolgáltatást, mert egyáltalán nem, vagy nem megfelelő gyakorisággal érhető el a településen (%)

7. A háztartásból elkerült gyermekek

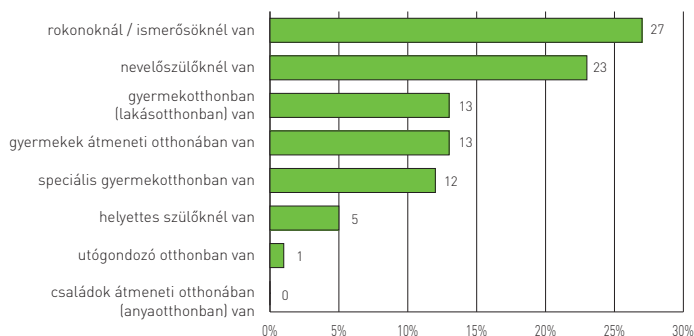
A felmérésben részt vett háztartások 2,5%-ában fordult elő, hogy a háztartásban élő gyermek valamilyen okból elkerült a háztartásból (ebbe nem tartoznak bele a tanulmányaik végzésével összefüggő okok, például kollégiumba költözés).

Jelentős eltérések mutatkoznak azon háztartások között, ahonnan valamikor elkerültek gyerekek, és ahonnan nem. Az összefüggéseket sokváltozós elemzéssel² vizsgálva (tehát egyes befolyásoló tényezők hatását együttesen vizsgálva) az látható, hogy a legnagyobb hatással a gyermekek elkerülésére a háztartásban jelenlévő problémák száma van, vagyis minél több a probléma a háztartásban, annál nagyobb eséllyel kerül el otthon-

² Az összefüggések magyarázatához binomiális logisztikus regressziós módszert alkalmaztunk.

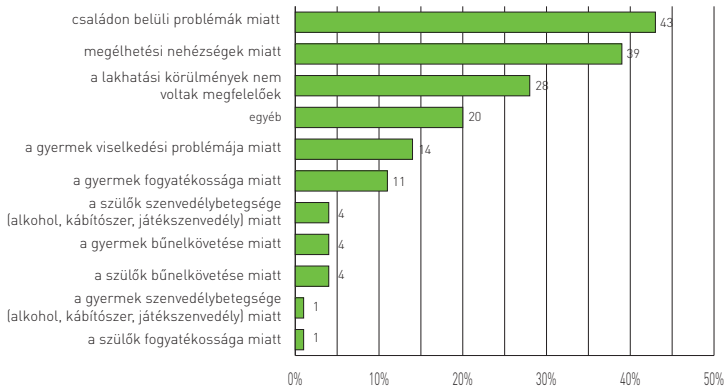
ról a gyermek. Érdekes az a különbség, amely a háztartások összetételében mutatható ki: azokhoz a családokhoz képest, ahol csak fiatalok élnek (vagyis a szülők is fiatalabbak) nagyobb valószínűséggel kerülnek el a gyerekek olyan családokból, ahol középkorúak is élnek. Emellett a háztartás létszáma nem befolyásolja szignifikánsan a gyermekek elkerülését. Hatással van még a gyermekek elkerülésére az iskolai végzettség: jelentősen csökkenti az esélyt, ha a háztartásban akár egy családtagnak is van érettségije vagy magasabb végzettsége. A régióhoz tartozás is jelentősen befolyásolt, Közép-Magyarországhoz képest Észak-Magyarországon, Észak-Alföldön és Nyugat-Dunántúlon is kevesebb eséllyel kerülnek el a gyermekek otthonról.

Az összes érintett gyermeket vizsgálva az látszik, hogy az otthonról elkerült gyermekek legtöbb esetben (27%-ban) rokonokhoz vagy ismerősökhöz kerültek, 23% nevelőszülőknél van, 13-13% gyermekotthonba, illetve gyermekek átmeneti otthonába került, 12% speciális gyermekotthonban, 5% helyettes szülőknél van, 1% pedig utógondozó otthonba került. Eszerint az otthonról elkerült gyermekek összesen 20%-a került gyermekek átmeneti gondozásának valamely típusába tartozó intézménybe, és 52% a gyermekvédelmi szakellátások közé tartozó valamely ellátásba.

6. ábra: Hová került a gyermek? (említések száma, %) N=174

A gyermekek elkerülése okainak a válaszadók legnagyobb arányban a családon belüli problémákat jelölték meg (43%). Elsődleges okok közt szerepeltek még a megélhetési nehézségek (39%), a nem megfelelő lakhatási körülmények (28%), és az egyéb okok (20%). Ez utóbbi kategóriában a megkérdezettek nagyrészt a gyermekek házasságát említették, néhányan pedig az iskolai hiányzásokat jelölték meg okként.

7. ábra: Gyermek elkerülésének oka (említések, %) N=174

Bár az intézményenként vagy elkerülési okonként vizsgált elemzésekhez a válaszadók száma túl kicsi, azért nagyjából körvonalazódnak összefüggések a gyermekek elkerülésének okai, és aközött, hogy hova kerültek a gyermekek.

Azok a gyermekek, akik családon belüli problémák miatt kerülnek el otthonról, többségében rokonokhoz vagy ismerősökhöz kerülnek. Bár a családon belüli gondok kategóriája több, különböző okú és súlyosságú problémát is magába foglalhat, a válaszadók külön jelölhették meg a különböző anyagi problémákat, és a kifejezetten szülők okozta problémákat. Azok a gyermekek, akik megélhetési vagy lakhatási gondok miatt kerülnek el otthonról, többségében nevelőszülőkhöz kerülnek. Azok, akiknek szülői szenvedélybetegsége vagy bűnelkövetése miatt kellett elhagynia családját, szintén főként nevelőszülőkhöz vagy gyermekotthonba kerültek.

Azok a gyermekek, akik bűnelkövetés, iskolai gondok, viselkedési problémák, vagy szenvedélybetegség miatt kerültek el otthonról, legtöbbször gyermekek átmeneti otthonába kerülnek, amely az átmeneti gondozások egyik formája. Az előzőekben említett csoport (akik megélhetési vagy lakhatási problémák miatt, esetleg szüleik bűnelkövetése vagy szenvedélybetegsége miatt kerültek el otthonról) ezzel ellentétben a gyermekvédelmi szakellátások körébe tartozó, valamely otthont nyújtó szolgáltatásba került.

A fogyatékkal élő gyermekek főként speciális gyermekotthonokba kerülnek, és érdekes módon azok a gyermekek is, akik szüleik fogyatékosága miatt kerülnek el (bár ebben az esetben összesen két válaszadóról van szó, így annak ellenére sem vonhatunk le igazi következtetéseket, hogy mindketten speciális gyermekotthonba kerültek).

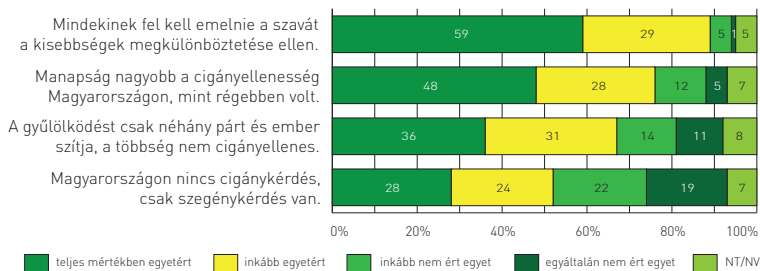
8. A magyar cigányok diszkriminációs tapasztalatai

A cigányokkal kapcsolatos negatív tartalmú előítéletek elfogadása alapján 2012-ben a felnőtt magyar lakosság 30%-a nevezhető cigányellenesnek. További 57% részben előítéletes, részben elfogadó a cigánysággal kapcsolatban. (19. táblázat)

	Cigányellenes állítások elfogadása (%)
A cigányok gondjai megoldódnának, ha végre elkezdénének dolgozni.	82
A bűnözési hajlam a cigányok vérében van.	60
Csak helyeselni lehet, hogy még vannak olyan szórakozóhelyek, ahová a cigányokat nem engedik be.	42
"Cigányellenes" – mindhárom állítással egyetért	30
"Ingadozó" – vegyes válaszok	57
"Elfogadó" – mindhárom állítást elutasítja	13

19. táblázat: Cigányellenesség a magyar társadalomban, 2012. (forrás: TÁRKI)

A 8. ábrán látható, hogy a cigányellenesség és annak alakulása hogyan csapódik le a cigányság gondolkodásában. Habár háromnegyedük érzékeli, hogy nőtt a cigányellenesség Magyarországon, kétharmaduk azzal az állítással is egyetért, hogy a gyűlölködést csak néhány ember és párt szítja, és a többség nem cigányellenes. Elenyésző kisebbségük gondolja csak úgy, hogy a kisebbségek megkülönböztetése ellen nem kéne mindenkinek felemelnie a szavát.

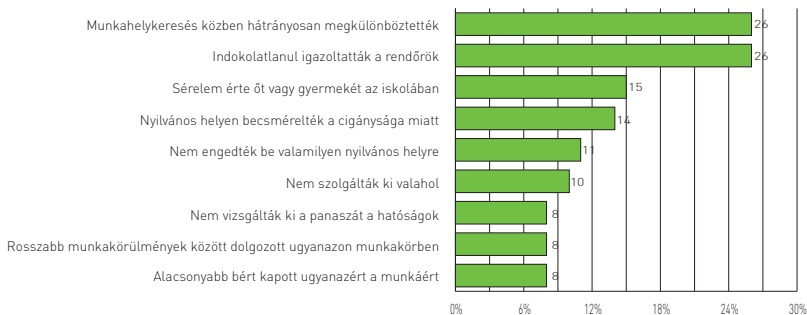

8. ábra: A cigányellenességgel kapcsolatos állítások elfogadása a cigányságból (%)

Habár az előítéletesség egy attitűd jellegű társadalmi jelenség, súlyosan veszélyezteti a társadalmi integritást, a célpontjában álló csoportokban magától értetődő szociálpszichológiai károkat okoz, és ugyan nem szükségszerűen jár együtt előítéletes viselkedésformákkal, a negatív diszkrimináció és a társadalmi kirekesztés termékeny táptalaja. A továbbiakban bemutatjuk, hogy a feléjük irányuló nagyfokú előítéletesség mellett a cigány lakosságot az élet mely területén, területein érte vagy éri pusztán származásuk miatt hátrányos megkülönböztetés.

Minden lehetséges szituációt számba véve (munkakeresés, munkahely, nyilvános helyek, hatósági eljárások) a cigány lakosság 50%-a szenvedett már el származása okán hátrányos megkülönböztetést. Inkább férfiaknak és az aktív korúaknak (közülük is a fiatalabbaknak) kellett élete során szembesülnie negatív diszkriminációval, de a legalacsonyabb és a legmagasabb végzettségűek, valamint a rossz anyagi helyzetben élők is az átlagosnál gyakrabban kerültek ilyen helyzetbe.

A cigány lakosság diszkriminációs tapasztalatainak leggyakrabban előforduló színtere a munkaerőpiac, illetve a hivatalos szervek, 26%-ukkal előfordult már, hogy álláskereséskor pusztán származásuk miatt hátrányt szenvedtek, és ugyanekkora arányban fordult elő, hogy pusztán cigány származásuk miatt igazoltatták őket. Ezeket a színtereket az iskola követi (15%), amivel a fejezet későbbi részében részletesen is foglalkozunk. Legkisebb arányban (8%) a munkahelyen belüli hátrányos megkülönböztetésről számoltak be a megkérdezettek.

9. ábra: Hátrányos megkülönböztetés előfordulásának gyakorisága a diszkrimináció szinterei szerint (%), N = 7000

A hátrányos megkülönböztetés szinterei közül a munkaerő-piaci diszkrimináció a legsúlyosabb probléma. Vitathatatlan, hogy a közösségi és nyilvános helyeken, vagy hivatalos szerveknél elszenvedett megkülönböztetés (legyen szó akár származási, akár nemi, életkori vagy egyéb megkülönböztetésről) fájóan igazságtalan és társadalmilag sok szempontból

káros. Ezen túlmenően azonban a munkaerő-piaci diszkrimináció nem indokolható akadályokat állít elszenvetőinek boldogulása elé, ezáltal képes arra, hogy csökkentse a megkülönböztetett csoportok társadalmi integrációját, felzárkózásuk esélyét.

Eredményeink azt mutatják, hogy munkahelykeresés során a cigányság közel harmada (29%) volt már elszenvetője hátrányos megkülönböztetésnek neme, kora vagy származása miatt. Ha összevetjük a három említett lehetséges diszkriminációs tapasztalatot, akkor azt látjuk, hogy a megkérdezettek esetében – akár egy, akár kettő alapján diszkriminálták őket – a származáson alapuló megkülönböztetés a leggyakoribb, az mindig túlsúlyban van.

Láthattuk, hogy a cigány lakosság 26%-ával fordult már elő, hogy munkahelykeresés során származási alapon diszkriminálták, 8%-uk pusztán származása miatt kapott kevesebb fizetést nem cigány munkatársainál ugyanazért a munkáért, és szintén 8% dolgozott rosszabb körülmények között nem cigány munkatársainál ugyanabban a munkakörben. Összességében a cigányok csaknem harmada rendelkezik valamilyen munkaerő-piaci diszkriminációs tapasztalattal (30%-ukkal esett már meg a fenti három lehetőség közül valamelyik). A férfiak, a középkorúak (45-54 éves korosztály), a legfeljebb nyolc általános iskolai osztályt végzettek és a rossz anyagi helyzetben élők között ez az arány még magasabb, a cigányság e csoportjait sújtja tehát leginkább a munkaerő-piaci diszkrimináció. A nők, az idősebbek és az iskolázottabbak védettebbek ebből a szempontból.³

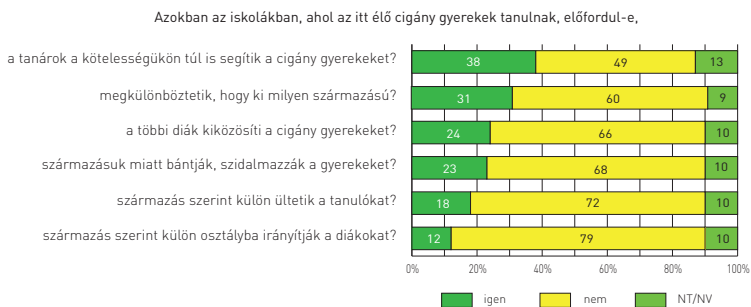
Bár adataink alapján ez nem megállapítható, az anyagi helyzet és a munka világában elszenvedett megkülönböztetés közötti összefüggés kettős eredetű. Egyfelől az anyagi helyzet legtöbbször külsőségekben is megnyilvánul (például öltözködés), ami alapján – mint arra Ladányi János és Szelényi Iván (2000) rámutat – a többségi társadalom a vagyonosabb, esetleg asszimilálódott romákat hajlamos nem romaként azonosítani. Elképzelhető tehát, hogy a rosszabb körülmények között élő cigányok gyakrabban előforduló hátrányos megkülönböztetése abból is fakad, hogy a többségi társadalom nagyobb valószínűséggel detektálja etnikai hovatartozásukat. Másrészt az a tény, hogy köztük nagyobb valószínűséggel találunk diszkriminációs tapasztalattal rendelkezőket, abból is fakadhat, hogy hátrányos megkülönböztetésük – ezáltal (még)rosszabb munkaerő-piaci helyzetük – anyagi helyzetükre is rányomta a bélyegét.

3 A nem, a kor, az iskolai végzettség és az anyagi helyzet szignifikánsan összefüggnek a munkaerő-piaci diszkriminációs tapasztalattal (A χ^2 -próbák szignifikanciái 5 százaléknál kisebbek).

A munkaerő-piaci diszkrimináció területi vetületéről azt kell megállapítanunk, hogy a különböző jogállású településtípusokon élők különböző valószínűséggel találkoznak a problémával. A községek lakóinak alig több mint negyede, ezzel szemben a budapesti cigányság 57 százaléka szenvedett már hátrányt a munka világában etnikai hovatartozása miatt. Ez az arány általában nagyobb a magasabb rangú településtípusokon élők között. Ezen kívül az is látszik, hogy a cigányság által ritkábban lakott területeken nagyobb, a sűrűbben lakott területeken kisebb problémát jelent a munkaerő-piaci diszkrimináció.

Az ország középső megyéiben fordul elő leggyakrabban a munkaerő-piaci diszkrimináció. Budapesten a legmagasabb, és itt magasan az országos átlag feletti azok aránya, akik cigány származásuk miatt valamilyen formában hátrányt szenvedtek a munkaerőpiacon (57%). Csongrádban és az Észak-Dunántúli régióban (Komárom-Esztergom és Fejér megyében) hasonlóan kedvezőtlen a cigány munkavállalók és munkát keresők helyzete. A nyugati országrészben, Baranya, Veszprém és Vas megyében, keleten Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a legalacsonyabb a romák munkaerő-piaci diszkriminálásának aránya. Utóbbi négy megyében a legkedvezőbbek az adatok.

A cigányság hátrányos megkülönböztetésének másik kiemelten fontos színtere az iskolai nevelés. Amilyen mértékben a munkaerő-piaci diszkrimináció képes fékezni a cigány lakosság társadalmi-gazdasági felzárkózását, úgy képes újratermelni önmagát, ha beférkőzik a gyerekek másodlagos szocializációs közegébe.

10. ábra: Az iskolai diszkrimináció típusainak gyakorisága (%)

Szerencsés módon a leggyakoribb iskolai diszkriminációval kapcsolatos tapasztalat pozitív: a megkérdezettek 38%-a számolt be arról, hogy a tanárok kötelességükön felül, külön is segítenek a cigány gyerekeknek. Az iskolai szintű szegregáció fordul elő a legritkábban (12%), ennél valamivel gyakoribb a gyerekek származás alapú, osztály szintű elkülönítése (18%).

9. Összefoglalás

A cigány népesség a társadalmi rétegződés összes vizsgált dimenziója alapján rosszabb élet- és munkakörülményekkel rendelkezik, mint az ország többi lakója. Kiemelkedően rosszabb iskolai végzettséggel és foglalkoztatottsági mutatókkal bírnak. Ennek megfelelően a cigány népesség körében mind relatív, mind abszolút értelemben nagyon magas a szegények aránya. A megfelelő korcsoportokat összehasonlítva azt tapasztaljuk, hogy a cigány népességnek sokkal rosszabb az egészségi állapota, mint a hasonló korú össznépséggel. Lakhatási körülményeik rosszabbak, és a tartós fogyasztási cikkek, valamint a táplálkozás tekintetében is szegényesebbek a fogyasztási szokásaik.

Habár az elmúlt tíz év során tapasztalhattunk bizonyos pozitív tendenciákat is (például a cigányságnak sikerült javítani a relatív lakhatási körülményein), a legtöbb dimenzióban nem történt számottevő változás, aminek következtében a cigány népesség a rendszerváltás óta stabilan magyar társadalom aljára szorult. Az iskolai végzettség terén ugyan tapasztalhatunk némi javulást, ezt azonban pont a legfeljebb nyolc általános és a szakmunkás végzettség terén érték el, amelyeknek a munkaerő-piaci értéke erősen lecsökkent.

A cigány népességen belül különösen rossz a cigány nők és a többgyerekes családok helyzete. A nők sokkal rosszabb iskolai végzettséggel és foglalkoztatottsági mutatókkal bírnak, mint a férfiak. Ezen mutatók alapján a cigány népesség körében tapasztalt nemi egyenlőtlenségek jóval meghaladják az országban megfigyelhetőket. Borús képet fest a cigány gyermekek életkörülményeiről az a tény, hogy a háztartás egy főre jutó jövedelmét leginkább a magas gyerekszám befolyásolja negatívan. A többgyerekes családok szegényes életkörülményei rontják a legfiatalabb generáció kiemelkedési esélyeit, ami hosszú távon az össznépséggel és a cigány népesség közötti szakadék elmélyülését okozhatja.

A problémák jelenléte a háztartásokban kritikus pont, mivel csak kevés esetben jár egy probléma egyedül, többségében a gondok egymásra is hatást gyakorolnak. Ez főként az anyagiakkal, a munkával és az iskolai végzettséggel összefüggő problémák esetében áll fenn. Mivel a problémák összefonódása a háztartások jelentős részét érintik, ezért lényeges az esetleges szociálpolitikai törekvéseknek egy komplex megoldását elősegíteni.

A válaszadók túlnyomó többsége a felsorolt szociális szükségletekkel kapcsolatos segítségekről úgy nyilatkozott, hogy nincs rájuk szüksége. Ez nem feltétlenül a probléma hiányát jelzi, hanem jellemezheti a segítségkéréssel kapcsolatos attitűdöket is.

Valamivel többen vannak azok, akik szükségleteikre kapnak segítséget. Általában a személyes szférával kapcsolatos, háztartáson belüli problémákra informális csatornákon keresztül érkezik a segítség a családtagoktól vagy az ismerősöktől. A személyes szférán kívül eső szükségletek inkább intézményekhez kötődnek, ezen belül is túlnyomó többségben állami vagy önkormányzati intézményektől kapnak segítséget a rászorulóknak.

Azok, akik a szükségük ellenére kiszorulnak a szolgáltatásokból, többségében az információ vagy a szolgáltatások nehéz elérhetőségéről számolnak be. A községekben inkább a szolgáltatások nem megfelelő gyakoriságú elérhetősége jelent problémát, míg a városokban élők inkább az információ nehéz elérhetőségéről számoltak be. Ez fokozottan igaz a budapestiekre.

A szociális ellátásokkal és szolgáltatásokkal kapcsolatos tájékoztatás főként személyes kapcsolatokon keresztül történik, családtagok és ismerősök, önkormányzati dolgozók, vagy szakemberek által. Az intézmények által fenntartott személyes tájékoztatási formákat inkább a nők, a tömeg-tájékoztatási formákat inkább a férfiak használják.

A felmérésben részt vett háztartások 2,5 százalékából került el valamikor 18 éven aluli gyermek. Ők főként családi problémák, anyagiak, vagy lakhatási gondok miatt hagyták ott otthonukat. Ezekben a háztartásokban több problémával küzdenek a családok, és a családtagoknak alacsonyabb az iskolai végzettsége.

Felhasznált irodalom

Kemény István (1976) *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról*. Budapest: MTA Szociológiai Intézet.

KSH (2010) Egészségfelmérés 2009 (ELEF). Statisztikai Tükör. 4. évfolyam 9. szám. online megjelenés: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/jel/jel310021.pdf> (utolsó elérés dátuma: 2013.09.10)

KSH (2011a) Gazdasági folyamatok regionális különbségei Magyarországon 2010-ben. online megjelenés: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regi-ok/debrecengazdfejl/debrecengazdfejl10.pdf> (utolsó elérés dátuma: 2013.08.13)

KSH (2011b) Létminimum 2010, Statisztikai Tükör. online megjelenés: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/letmin/letmin10.pdf> (utolsó elérés dátuma: 2013.09.01)

KSH (2011c) Jövedelemi helyzet 2011. Statisztikai Tükör. online megjelenés: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/jovhelyzet/jovhelyzet11.pdf> (utolsó elérés dátuma: 2013.09.17)

KSH (2012) *Szociális statisztikai évkönyv, 2011*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal

KSH (2013) Létminimum 2012. Statisztikai Tükör. 7. évfolyam 53. szám. online megjelenés: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/letmin/letmin12.pdf> (utolsó elérés dátuma: 2013.09.01)

Ladányi János – Szelényi Iván (2000) Ki a cigány? In: *Cigánynak születni*. Horváth Ágota, Landau Edit, Szalai Júlia (szerk.) Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó. pp. 179-191.

Tóth István György (2005) *A jövedelemeloszlás*. Budapest: Századvég Kiadó.